

Assurlular

Dicle'den Toroslar'a
Tanrı Assur'un Krallığı

The Assyrians

*Kingdom of the God Ašur
from Tigris to Taurus*

Assur Kenti ve Assur Krallığı Tarihine Genel Bakış

The City of Aššur and the Kingdom of Assyria: Historical Overview

KAREN RADNER*

Assur medeniyetinin arkeolojik keşfi MS 19. yüzyıl ortalarında başlamıştır (Larsen 1996). O zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında görev yapan Fransız ve İngiliz diplomatlar ile ticari temsilciler boş zamanlarında Musul kenti çevresinde keşif gezileri yaparken; Ninive, Kalhu ve Dur-Şarrukin'deki kraliyet kentlerinin kalıntılarını ortaya çıkarmışlardı. Eski Ahit ile güçlü bir bağlantısı olan bu kayıp medeniyetin keşfi, Paris ve Londra'da bir yandan halkı eğiten bir yandan da imparatorlukların dünyayı sarsan gücünü ortaya koymayı amaçlayan büyük müzelerin kurulmasıyla aynı zamanda gerçekleşmiş ve hem Louvre'da hem de British Museum'da Assur galerileri oluşturulmuştu. Bu müzelerden esinlenerek 1891'de İstanbul'da Müze-i Hümayun adıyla kurulan imparatorluk müzesinde de kuruluşundan itibaren Assur eserlerine ayrılmış bir bölüm yer almaktadır.

Assur arkeolojisinin MS 19. yüzyıldaki kahramanlık çağından bu yana, çoğu Irak, Suriye, İsrail ve Türkiye'de yer almakla beraber İran, Lübnan ve Ürdün'de de bulunan birçok Assur yerleşiminin tespit edilmesi ve kazılmasıyla önemli bilgiler elde edilmiştir (MacGinnis, Wicke, Greenfield 2016). Ancak Assur tarihi ve kültürüne dair bu denli çok bilgi sahibi olmanın asıl nedeni, Assurluların yaygın olarak kil ve taş gibi dayanıklı malzemeler üzerine yazmış olmalarıdır.

Assur Anayurdu ve Coğrafyası

Assur Krallığı'nın anayurdu bugünkü Kuzey Irak'ta yer almaktadır (Radner 2011a). Üçgen biçimli bu bölgenin sınırlarını üç büyük kent belirler: Güneyde modern Tikrit'in hemen kuzeyindeki Kalat Şerkat harabelerinin ait olduğu Assur kenti, kuzeyde üzeri modern Musul kentiyle örtülmüş Ninive ve doğuda modern Erbil kentinin altında kalan Arbail. Akdeniz ikliminin etkisi altındaki bölgede yağış rejimi, tarım için

The archaeological discovery of Assyria began in the mid-19th century AD (Larsen 1996). At that time, French and British diplomats and trade delegates stationed in the Ottoman Empire used their spare time to explore the region around the city of Mosul and uncovered the remains of the royal cities of Nineveh, Kalhu and Dur-Šarruken. The discovery of a lost civilization with a strong Biblical connection coincided with the creation of grand museums in Paris and London that sought to educate the public while simultaneously demonstrating the imperial powers' hold over the world, and Assyrian galleries were created in both the Louvre and the British Museum. Inspired by these museums, the Imperial Museum in İstanbul was established in 1891, since its foundation with an Assyrian section.

Since the heroic age of Assyrian archaeology in the 19th century, many more Assyrian settlements have been identified and excavated, most extensively in Iraq, Syria, Israel and Turkey, with further sites in Iran, Lebanon and Jordan providing important information (MacGinnis, Wicke, Greenfield 2016). But it is because of the fact that durable clay and stone were the Assyrians' most common writing materials that we know so much about their history and culture.

The Assyrian Heartland and its Geography

The Assyrian heartland (Radner 2011a) lies in what is today northern Iraq. It is the triangle defined by the cities of Aššur (Qala'at Sherqat, just north of modern Tikrit) in the south, Nineveh (covered by the modern city of Mosul) in the north and Arbail (covered by modern Erbil) in the east. The region offers excel-

* Ludwig-Maximilians-Universität München
karen.radner@lrz.uni-muenchen.de

lent conditions for agriculture, as the Mediterranean climate and resultant good rainfall conditions allow the reliable exploitation of the fertile soils.

The riverine traffic network formed by the eastern tributaries of the Tigris, most importantly the two Zab rivers, links the region together and connects it with the Mesopotamian world between Anatolia and the Persian Gulf. The neighbouring regions to the north and east are dominated by the mountain ranges of Taurus and Zagros that offer silver, iron, timber and stone as well as pastures for cattle and horses. Westwards lie the steppe lands of the Jezirah, good grazing grounds for sheep. To the south is the floodplain of the Euphrates and Tigris whose promise of prosperity is closely linked to the ability to maintain large scale and labour intensive artificial irrigation, and therefore to the political organisation of the region.

There is not only excellent economic potential for local production, but also for trade. The Assyrian heartland is situated at a key node of the long-distance road network. Firstly, the route that runs through Nineveh, along the southern fringes of the Taurus mountain range connects the region to the Mediterranean coast or, if one crosses the Tur Abdin range or follows the Euphrates (Fig. 1) northwards at Karkemish, to Anatolia. Several passes across the Zagros Mountains provide access to Iran and, further on, Central Asia. During the winter, the routes through the Taurus and the Zagros ranges are impassable because of snow, and this offered good protection to the heartland, as did the river Tigris to the west (Fig. 2).

verimli topraklardan istifade edilmesine olanak tanıyan mükemmel koşullar sunmaktadır.

Küçük ve Büyük Zap Suyu başta olmak üzere Dicle'nin doğu kollarının oluşturduğu nehir şebekesi bölgenin bağdaştırıcı unsurudur. Bu nehirler, aynı zamanda bölgenin Anadolu ile Basra Körfezi arasında yer alan Mezopotamya dünyasıyla da bağlantısını sağlar. Kuzey ve doğudaki komşu bölgelerde gümüş, demir, kereste ve taş kaynaklarının yanı sıra sığır ve atlar için otlaklar da sunan Toroslar ve Zagros Dağları hâkimdir. Batıya doğru, koyun otlatmaya uygun topraklarıyla Cizre bölgesinin bozkırı uzanır. Güneyde ise Fırat ve Dicle'nin taşkın ovaları yer alır ki bu nehirlerin vaat ettiği refah, yoğun emeğe dayalı büyük ölçekli yapay sulama sistemleri kurabilecek ve işletebilecek nitelikte bir iktidar gerektirdiğinden bölgenin siyasi örgütlenmesi de bu yönde şekillenmiştir.

Bölge yalnızca yerel üretim için değil ticaret için de mükemmel bir ekonomik potansiyele sahiptir. Assur anayurdu, uzun mesafeli yol ağlarının kilit noktalarından birinde yer almaktadır. Öncelikle, Ninive'den geçerek Toros Dağları'nın güney eteklerini takip eden yol, bölgeyi Akdeniz kıyılarına bağlar. Yine bu yol üzerinde yer alan Tur Abdin Dağları geçilerek ya da Karkamış'tan kuzeye doğru Fırat (Fig. 1) boyu takip edilerek Anadolu'ya ulaşılır. Zagros Dağları'nda yer alan geçitler İran'a ve ardından Orta Asya'ya erişme imkânı sağlar. Kış boyunca karla kaplı olmaları nedeniyle geçit vermeyen Toroslar ve

Fig. 1:
Fırat Nehri Vadisi,
Atatürk Barajı'nın güneyi
(Foto: K. Köroğlu).

The Euphrates Valley,
south of Atatürk Dam
(Photo: K. Köroğlu).

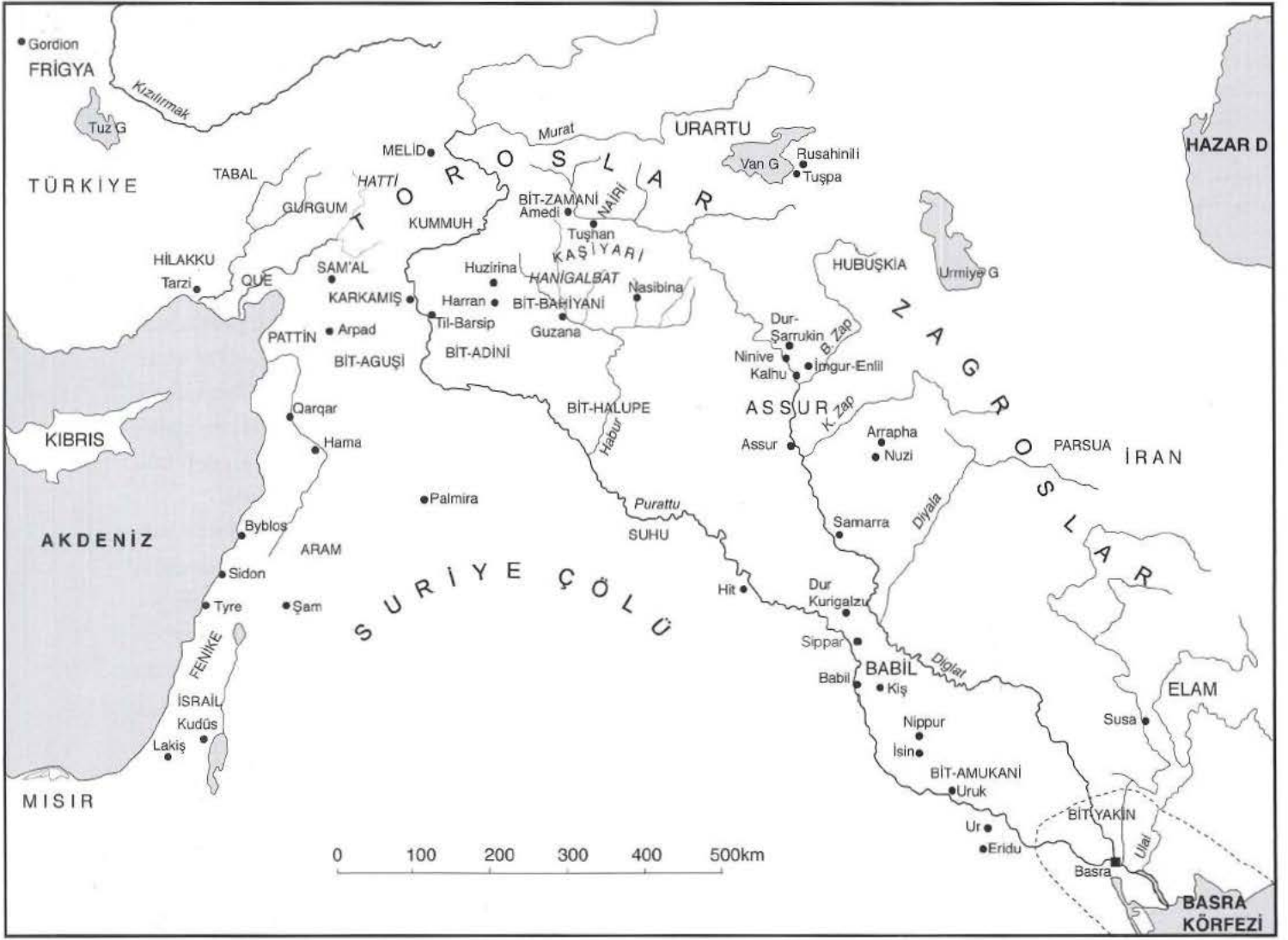

Fig. 2: Yeni Assur Dönemi'nde Mezopotamya ve çevresi (K. Köroğlu).

Mesopotamia and neighboring regions during the Neo-Assyrian Period (K. Köroğlu).

Zagros Dağları, batıdaki Dicle Nehri gibi, Assur anayurdunu korunaklı kılmıştır (Fig. 2).

Assur Kenti ve Tanrı Assur

Assur tarihi, büyük olasılıkla modern Irak'ın güneyindeki Sümer kentlerine kuzeyden gelen ticari malları temin etmek için bir ticaret merkezi olarak, MÖ 3. binyılın başlarında kurulmuş Assur kentinde başlar. Assur hem bu kentin hem de buraya egemen olan tapınağın adandığı tanrının adıdır. Tanrı Assur ve Assur kenti birbirinden ayrılmaz; çünkü bu tanrı, Dicle Nehri'nin bu mevkide yer alan büklümünün üstünde yükselen yalçın kayalığın kişileştirilmesidir. Vadiden 40 m yüksekte yer alan ve bir geminin burnunu andıran kabaca üçgen biçimli sarp Assur kayalığı, insanlara korunaklı ve elverişli bir yerleşim kurma olanağı sunmuştur. Kent geliştikçe, kuzeyinde ve doğusunda yer alan sarp yamaçlar ile aşağıda Dicle'nin sağladığı doğal savunma, hilal şeklindeki bir sur ile tamamlanmış ve yaklaşık 65 hektarı kapsayan kapalı bir alan oluşturulmuştur.

Assur'un yamacın tepesindeki tapınağı, öncelikle kentin ve daha sonra Assur ülkesinin kalbiydi. Bu tapınak farklı zamanlarda farklı isimlerle tanınmaktaydı. MÖ 2. binyılın erken

The City of Aššur and the God Aššur

Assyrian history begins in the city of Aššur which was founded early in the 3rd millennium BC, most likely as a trading emporium to supply the Sumerian cities in the south of modern Iraq with merchandise from the north. The name Aššur refers as much to the city as to the deity of the same name whose temple dominated that city. The god Aššur and the city of Aššur are inseparable, as the deity is the personification of a rocky crag that towers high above a bend of the river Tigris. Shaped like the prow of a ship, the roughly triangular crag of Aššur rises 40 m above the valley, providing shelter and opportunities for the people that settled there. As the city developed, the natural defences provided in the north and east by the rock cliffs and the Tigris below were completed with a crescent-shaped fortification wall, resulting in an enclosed area of c. 65 hectares.

Aššur's shrine at the top of the crag was the heart of the city and later the land of Aššur. It was known under several names: as Eamkurkurra "The House of the Wild Bull of the Lands" in the early 2nd millennium BC and as Ehursagkurkurra "House of the Mountain of the Lands" in the later 2nd millennium and as Ešarra "House of the Universe" in the 1st millennium (George 1993: 66, 101-102, 145). These names are all in the Sumerian language that was spoken in the south of Iraq in the 3rd millennium BC when the city of Aššur was first

founded and later continued to be used in ritual and scholarship.

As the site of the one and only temple of the god (Fig. 3), the city of Aššur (Andrae 1977) was the nucleus of his realm, and for millennia the inhabitants cared for the sanctuary until its last manifestation was destroyed in c. 240 AD. In the 12th century BC, a ruler called Ušpia, thought to have lived a millennium earlier, was credited with the construction of the earliest version of the huge temple complex that at that time occupied the top of the crag (Grayson 1987: 185). The Assyrian ruler was considered Aššur's human agent, invested by the deity's grace with the power to rule and at the same time also his head priest, lending him religious as well as political authority. Ušpia and his successors had the privilege and duty to care for the god's temple and numerous inscriptions found in the sanctuary celebrate building work undertaken at the sanctuary.

From the mid-3rd millennium BC onwards, textual sources document how the city was periodically integrated into large states centred in the south (Michalowski 2009). The city of Aššur was part of the realm of the kings of Akkad, then under a local ruler, and later of the kings of Ur, now ruled by a southern governor.

evresinde "Ülkenin Yabani Boğasının Evi" anlamına gelen Eamkurkurra, MÖ 2. binyılın geç evresinde "Ülkenin Dağlarının Evi" anlamına gelen Ehursagkurkurra ve MÖ 1. binyılda "Evrenin Evi" anlamına gelen Eşarra isimleri kullanılmıştır (George 1993: 66, 101-102, 145). Assur kentinin ilk kurulduğu MÖ 3. binyılda Irak'ın güneyinde konuşulan Sümer dilindeki bu isimler, daha geç dönemlerde törensel ve bilimsel metinler kapsamında kullanılmaya devam etmiştir.

Assur tanrısının (Fig. 3) biricik tapınağının mekânı olan Assur kenti (Andrae 1977), tanrıya ait toprakların merkezini oluşturuyordu. Binlerce yıl boyunca, yaklaşık MS 240 yılında bu mekândaki yapıların son hali yerle bir edilene dek, kent halkı bu kutsal alanın bakımını üstlendi. MÖ 12. yüzyıla tarihlenen kaynaklarda, o dönemde yamacın üstünü kaplayan devasa tapınak kompleksinin öncüsü olan ilk yapılar bütününü, bin yıl önce yaşamış olduğu düşünülen Ušpia adında bir yöneticinin inşa ettirdiğinden bahsedilmektedir (Grayson 1987: 185). Assur hükümdarı, Assur'un yeryüzündeki vekili olarak kabul edilir ve yönetme gücünün kendisine tanrının inayetiyle bahşedildiğine inanılırdı. Aynı

Fig. 3: Kanatlı güneş sembolü içinde tanrı figürü, II. Assurnasirpal dönemi (© Trustees of the British Museum).

The figure of a god inside the winged sun-disc, dating to the reign of Assurnasirpal II (© Trustees of the British Museum).

zamanda Assur'un başrahibi de olan hükümdar, böylece hem dini hem de siyasi otoriteye sahipti. Hem bir ayrıcalık hem de bir görev olarak tanrının tapınağının bakımı Uşpia ve haleflerine aitti. Bu kutsal alanda, alan içinde gerçekleştirilen inşaat çalışmalarının övüldüğü çok sayıda yazıt bulunmuştur.

Yazılı kaynaklar, kentin MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren defalarca merkezi güneyde yer alan büyük devletlerin himayesine girdiğini ortaya koymaktadır (Michalowski 2009). İlk olarak Akkad krallarının yönetim alanına giren Assur kentinde daha sonra yerel bir yönetici hüküm sürmüş ve ardından kent Ur Hanedanı tarafından atanan güneyli bir vali tarafından yönetilmiştir.

Eski Assur Dönemi:

Kolektif Hükümet Geleneği Olan Bir Kent Devleti

MÖ 2000 yıllarında Ur Krallığı'nın parçalanmasından sonra Assur yine bağımsız bir kent devleti haline gelmiştir. Halkın konuştuğu dil Assurcaydı. Assurca, modern Arapça, İbranice ya da Süryanice (Aramice) gibi Semitik bir dildir. Assurca, Assur'un güneyindeki bölgelerde kullanılan Babilce ile yakından ilişkili olmakla beraber Babilceden farklıdır. Eski çağlarda yalnızca Babilce "Akkadca" olarak anılmaktaydı. Günümüzde ise hem Assurca hem de Babilce, çoğunlukla Akkad dilinin lehçeleri olarak tanımlanmaktadır; ancak, modern terminoloji bu dillerin eski kullanımına uygun değildir. Her iki dil de çiviyazısı kullanılarak yazılmış olmakla beraber, bu dilleri yazmakta kullanılan çiviyazısı işaretleri birbirlerinden farklıdır ve uzmanlar bu farkları kolaylıkla ayırt edebilmektedir.

Bağımsızlıktan sonra kentin yönetimi yerel hanedanlara geçmiş; ancak bu yerel beyler, Akkad ve Ur hükümdarlarının aksine, kendilerini kral olarak tasavvur etmemişlerdir. Bunun yerine, yönetici kişinin, esas egemen olan Tanrı Assur'un adına hükümdarlık ettiğini ileri sürmüşlerdir ki bu egemenlik anlayışını MÖ 2. binyılın başlarına tarihlenen bir yazıtta geçen "Assur kraldır ve Silulu Assur'un temsilcisidir" ifadesi açıkça ortaya koymaktadır (Grayson 1987: 12-13). Siyasi iktidar, Assur hükümdarı ile halkın toplu iradesini temsil eden kent meclisinin yanı sıra, her yıl seçimle atanan ve seçildiği yıla ismini veren *limum* unvanlı bir yetkili arasında paylaşılmaktaydı (Dercksen 2004). Bu uygulama eski çağlarda dünyanın farklı bölgelerinde, genellikle Atina ve Roma gibi güçlü bir kolektif hükümet geleneğine sahip topluluklarda karşımıza çıkmaktadır. *Limum* yetkilisi, her yıl dönüşümlü olarak ileri gelen Assurlu ailelerin reisleri arasından seçilmekte ve en azından başlangıçta kura (ya da oylama) ile belirlenmekteydi. MÖ 19. yüzyıla tarihlenen mevcut kaynaklardan, Assur Devleti'nin siyasi kurumları nispeten açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mario Liverani (2011: 263) yakın zamandaki bir değerlendirmesinde, Assur Devleti'nin yönetim biçimini, "[hükümdarın] temsil ettiği bir monarşi, kent meclisinin temsil ettiği bir demokratik iktidar ve *limum*'un temsil ettiği bir aristokratik iktidardan" oluşan bir "karma hükümet" olarak nitelendirmiştir. Bütün bu kurumlar

The Old Assyrian Period: A City State with a Tradition of Collective Government

After the disintegration of the kingdom of Ur around 2000 BC, Assur was again an independent city-state. Its inhabitants spoke Assyrian. It is a Semitic language, like modern Arabic, Hebrew or Syriac (Aramaic). Assyrian is distinct from, albeit closely related to Babylonian, which was used in the regions south of Assur. In antiquity, only the latter was called "Akkadian". Today both Assyrian and Babylonian are usually described as dialects of the Akkadian language, but this modern terminology does not correspond to the ancient usage. The cuneiform script was used to record both languages although the respective signs look quite different and are easy to distinguish for experts.

After independence, hereditary local rulers governed the city, but they did not style themselves as kings, as the overlords from Akkad and Ur had done. Instead, they asserted that "Assur is king and Silulu is representative of Assur," as one inscription of the early 2nd millennium BC puts it (Grayson 1987: 12-13). The god Assur was conceived as the sovereign in whose name the human ruler governed. Assur's regent shared power with the collective citizen body in the city assembly and an official chosen yearly called *limum* (Dercksen 2004) whose name was used to date the year, in a practice attested also elsewhere in the ancient world, for example in Athens and Rome, typically in communities with a strong tradition of collective government. The office was held in annual rotation by the head of one of the major Assyrian families and, at least originally, determined by lot (or possibly vote). During the 19th century BC, the Assyrian political institutions emerge relatively clearly from the available sources. Mario Liverani (2011: 263) has recently described the Assyrian "mixed constitution" as comprising "a monocratic power represented by the [ruler], an aristocratic power represented by the *limum* and a democratic power represented by the city assembly". All these institutions were maintained until the end of the Assyrian Empire in the late 7th century BC.

However, even better attested than the political institutions are the family-run merchant firms based in Assur that established a network of profitable trading colonies in Anatolia in the early 2nd millennium BC (Fig. 4). The Assyrian traders operated in a vast geographical area and maintained bases in over a dozen Anatolian realms as far north as the Black Sea and as far west as the Afyon region (Barjamovic 2011). Transport costs and taxes, but not time and distance, determined where business was going to be profitable. If the price was right the Assyrian merchants were willing to travel very far. Assur's involvement in Anatolia ceased when the local emergence of large territorial states robbed the trader collective of the legal and political basis that made long-distance trade lucrative.

The best documented of the Assyrian trading colonies was situated in the lower town of the ancient city of Kaneş, modern Kültepe (Özgüç 2003). The archives of the Assyrian merchants at Kaneş allow the reconstruction of their business and private activities in amazing detail. Their clay tablets, inscribed in the Assyrian language and cuneiform script, docu-

ment the traders' lives at "The Harbour" (*harum*, the usual Assyrian word for a trading post) of Kaneş, and especially the organization of their business enterprises. But these documents also give insight into the contemporary city of Aşşur, where only very limited evidence for this period has been uncovered due to the fact that massive later occupational levels cover the relevant archaeological layers. Fortunately for us, the Assyrians based abroad were keen to stay closely informed about news from home and corresponded extensively with family members and business associates in Aşşur, simply called "The City" (*alum*). Therefore, most of what we know about Aşşur's political and social circumstances derives from the Kaneş material. During that time the designation "Assyrian" referred only to the city of Aşşur and its inhabitants.

The oldest parts of the Aşşur Temple that could be reached during the archaeological excavations of the massive mud brick structure in the early 20th century AD date to this time when income from the booming trade colonies in Anatolia swelled the coffers of the city. The earliest recovered building inscriptions belong to the period of the foundation of these colonies and were written in the name of Erişum I. They describe how this ruler dedicated a new throne for the god Aşşur and how private houses were cleared away in order to increase the area reserved for the sanctuary. About the Aşşur shrine, Erişum writes:

"The name of that temple is 'Wild Bull', the name of the door is 'Protective Goddess', the name of the lock is 'Be Strong!' and the name of the threshold is 'Be Alert!'" (Grayson 1987: 20).

The sanctuary and its constituent parts were considered animate, even sentient. They and all objects used in the temple were created and maintained by expert craftsmen: builders, carpenters, smiths, goldsmiths, scribes and others. These temple craftsmen were also responsible for the fashioning and awakening of the statues of Aşşur and the other gods revered

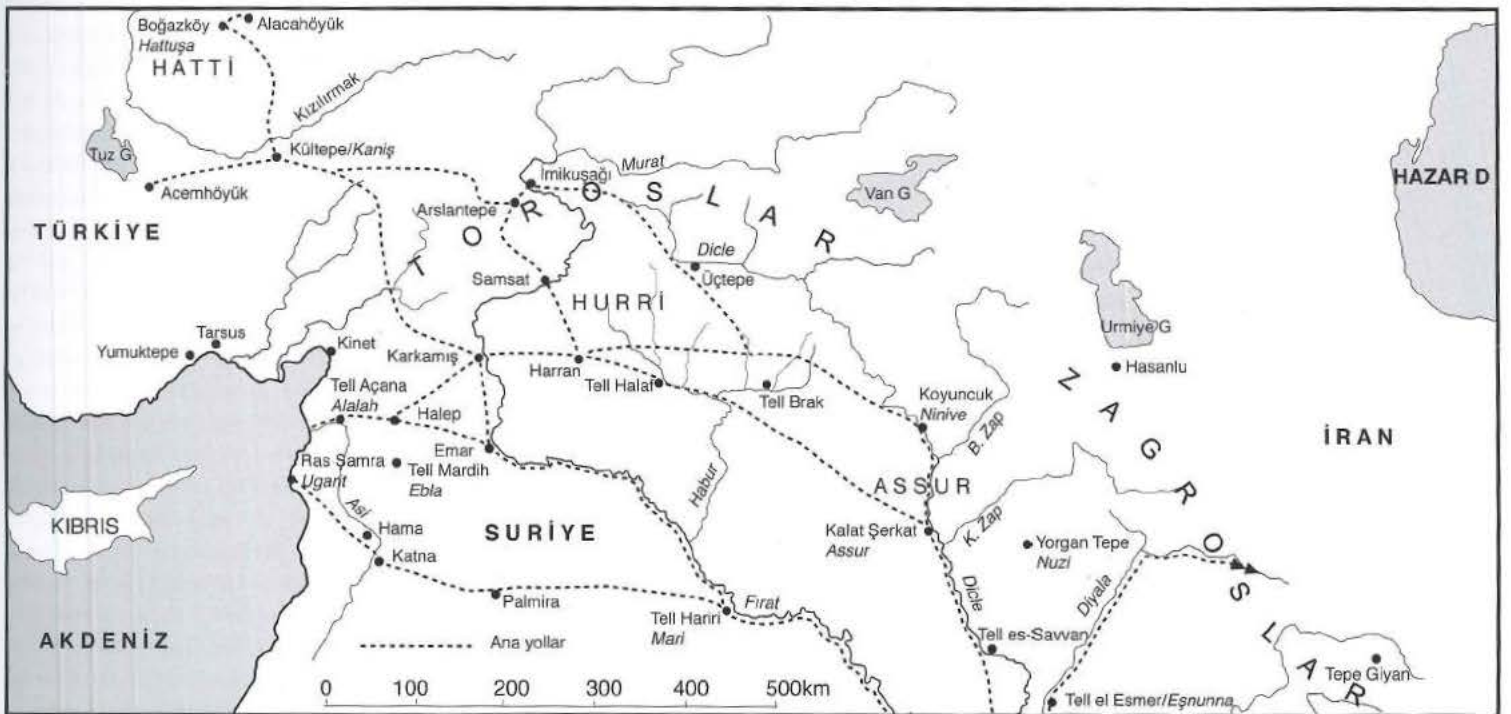
MÖ 7. yüzyılın geç safhalarında Assur İmparatorluğu'nun yıkılışına dek muhafaza edilmiştir.

Ancak Assurluların siyasi kurumlarından çok daha iyi bilinen yönü, MÖ 2. bin yılın başlarında Assur kentinde aile şirketi olarak örgütlenmiş tüccarların kurduğu ve bol kazanç sağladıkları, Anadolu'ya bir ağ gibi yayılmış ticaret kolonileridir (Fig. 4). Assurlu tüccarlar, kuzeyde Karadeniz'e, batıdaysa Afyon bölgesine kadar uzanan geniş bir coğrafi bölgede faaliyet göstermiş ve Anadolu topraklarında bir düzineyi aşkın ticaret merkezi kurmuşlardır (Barjamovic 2011). Ticaretin nerede kârlı olacağını zaman ve mesafe değil, ulaşım maliyetleri ve vergiler belirlemiştir. Kâr payı yüksek olduğu takdirde Assurlu tüccarların çok uzak diyarlara dahi seyahat etmekten kaçınmadıkları anlaşılmaktadır. Assur kentinin Anadolu'daki girişimleri, yerel merkezlerden gelişerek doğan bölgesel devletlerin ortaya çıkmasıyla sekteye uğramış ve ticari kolektifin evvelce ticareti kârlı kılan hukuki ve siyasi temelden yoksun kalmasıyla bu girişim sona ermiştir.

Assur ticaret kolonileri arasında en iyi belgelenmiş olanı, bugünkü ismiyle Kültepe olarak bilinen ören yerinde tespit edilmiş Kaneş'in aşağı kentinde yer alıyordu (Özgüç 2003). Assurlu tüccarların Kaneş'te bulunan arşivleri, onların ticari ve kişisel etkinliklerini hayret verici derecede ayrıntılı biçimde tanımlamamıza olanak sağlar. Çiviyazısıyla ve Assurca yazılmış bu kil tabletler, tüccarların Kaneş *Karum*'undaki yaşamlarını ve özellikle de ticari işletmelerinin örgütlenme biçimini belgeler. "Liman" anlamına gelen *karum* sözcüğü Assurcada alışıldığı üzere ticaret merkezleri için kullanılan bir tabirdir. Diğer taraftan bu belgeler, Assur toplumuna dair de bilgi vermektedir. Kentin erken dönemlerine ait tabakalar daha geç çağlarda inşa edilmiş anıtsal yapıların al-

Fig. 4: MÖ 2. bin yılda Assur ile Anadolu arasındaki yollar (K. Koroğlu).

Roads connecting Assyria and Anatolia during the 2nd millennium BC (K. Koroğlu).

tında kaldığı için, bu döneme ait arkeolojik kanıtlar sınırlıdır. Neyse ki uzak ülkelerde yaşayan Assurluların anayurtlarında olup bitenlerden haberdar olma konusundaki hassasiyetleri sayesinde bilgi dağarcığımız zengindir; çünkü kısaca “Kent” (*ahum*) olarak bahsettikleri Assur’da yaşayan akrabaları ve iş ortakları ile sıklıkla mektuplaşmışlardır. Bu nedenle, Assur’daki siyasi ve sosyal şartlar hakkında bildiklerimizin çoğu Kaniş’te ele geçen kaynaklara dayanmaktadır. Bu dönemde “Assurlu” sıfatı yalnızca Assur kenti ve bu kentin halkı için kullanılmıştır.

20. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan Assur Tapınağı’nın heybetli kerpiç yapısının korunabilmiş en erken kalıntıları, kentin hazinesinin Anadolu’daki ticaret kolonilerinden edinilen gelir sayesinde dolup taşıdığı döneme tarihlenmektedir. Ele geçen en erken yapı kitabeleri ticaret kolonilerinin kuruluş dönemine aittir ve I. Erişum tarafından yazdırılmıştır. Bu yazıtlar, hükümdarın Tanrı Assur için yeni bir taht yaptırdığını ve kutsal alana ayrılacak araziye genişletmek için buradaki özel konutları yıktırdığını aktarmaktadır. Erişum, Assur Tapınağı hakkında şunları yazdırmıştır:

O tapınağın adı “Yabani Boğa”, kapının adı “Koruyucu Tanrıça”, kilidin adı “Güçlü Ol!” ve eşğin adı “Dikkatli Ol!” (Grayson 1987: 20).

Tapınağın ve kutsal alanı oluşturan unsurların canlı olduğuna ve hatta hissedebilme yetisine sahip olduğuna inanılmaktaydı. Tapınak yapısı ve burada kullanılan nesnelere, inşaat ustaları, marangozlar, metal eşya yapımcıları, kuyumcular, kâtipler gibi uzman zanaatkarlar tarafından üretilmiş ve bakımları yapılmıştır. Bu tapınak zanaatkarları, Tanrı Assur’un ve kentte tapınılan diğer tanrıların heykellerinin biçimlendirilmesi ve ayağa kaldırılmasından da sorumludur. Kentin esas hükümdarı olan Tanrı Assur, tarihin hiçbir döneminde Assurlular tarafından ibadet edilen tek tanrı olmamasına rağmen halk için her zaman özel bir yere sahip olmuştur.

MÖ 18. yüzyıldan itibaren, Assur kenti yine büyük bölgesel devletlerin egemenliği altına girmiş, ancak kendine özgü kültürel kimliğini güçlü bir biçimde korumaya devam etmiştir. Kentin en tanınmış iki yabancı hükümdarından biri, egemenlik sürdüğü dönemde yerilen (Galter 2002-5), ancak daha sonraki Assur kralları tarafından kurgusal bir ata olarak kabul edilen (Yamada 1994) Şamşi-Adad ve ününü Codex Hammurabi olarak bilinen yasalarına borçlu olan Babilli Hammurabi’dir (Charpin 2012).

Orta Assur Dönemi:

Assur Krallığı’nın Ortaya Çıkışı

Assur’un büyük siyasi oluşumların bünyesinde bir kent devleti olarak yaşamı, kentin üzerinde en son egemenlik kuran ve Assurlularca Hanigalbat olarak bilinen Mittani Devleti’nin MÖ 14. yüzyılda düşüşe geçmesiyle sona ermiştir. Bu süreçten do-

at the city. At no point was Aššur the only deity worshipped by the Assyrians although as their true overlord, he always held a very special position indeed.

From the 18th century BC onwards, the city of Aššur came again under the direct control of larger regional states but retained a strong cultural identity. Its most famous foreign rulers were Samsi-Addu, who was reviled at the time (Galter 2002-5) but afterwards adopted as an imaginary ancestor by the later Assyrian kings (Yamada 1994), and Hammurabi of Babylon, best known for the legislative collection of the Codex Hammurabi (Charpin 2012).

The Middle Assyrian Period: The Emergence of the Kingdom of Assyria

The age of the city-state embedded in larger political structures ended when Aššur’s last sovereign power Mittani (Hanigalbat to the Assyrians) went into decline in the 14th century BC. The rulers of Aššur used the power vacuum to establish their city as the centre of a territorial state that soon came to incorporate most of what is today northern Iraq. Aššur-uballit I was the first ruler to adopt the title of king (Faist 2010: 16-18). Since then, Assyria, or the “Land of Aššur”, as it was known then, was conceived as a territorial state and a hereditary monarchy. But as before, the Assyrian ruler was considered Aššur’s human agent, invested by the deity’s grace with the power to rule, and at the same time also his head priest, lending him religious as well as political authority. All Assyrian kings without exception were members of one particular family originally from the city of Aššur, regardless of whether they had been appointed crown prince and inherited the crown or whether they had taken the throne as usurpers (Radner 2010: 26-27). The realm became soon the dominant power of northern Mesopotamia, as Assyria deftly played the game of international diplomacy, carefully navigating relations with states like Babylonia and Egypt to further its own ends.

The triangle between Aššur, Nineveh and Arbela constituted the heartland of a state that subsequently governed much of the Middle East. Whenever regions were integrated as provinces, their inhabitants were counted as “Assyrians”, justified ideologically by their contribution to the worship of god Aššur. By the late 13th century BC, Assyria controlled most of Mittani’s former holdings (Tenu 2009), and the borders of the kingdom reached in the west the Euphrates and in the north the Upper Tigris. A cadet line of the royal family was given the hereditary office of King of Hanigalbat (Cancik-Kirschbaum 1999: 220-221), the Assyrian designation for Mittani, and ruled the western part of the kingdom, quite possibly residing in the city of Dur-Katlimmu on the Khabur river.

In the south and northwest, Assyria asserted itself politically and on the battlefield over its main competitors, the Babylonian and Hittite kingdoms. In the late 13th century, the Assyrian king Tukulti-Ninurta I crushed the Hittite troops in the Battle of Nihiriya (possibly Kazane Höyük) on the Balikh river and changed the political balance irrevocably in Assyria’s favour (Cancik-Kirschbaum 2008). Later, he defeated the Babylonian king Kaštiliašu in battle and brought him and his court as hostages to Assyria

while he himself took on the title of King of Babylon (Yamada 2003). After the aged Tukulti-Ninurta was murdered by his sons, the main line of the Assyrian house caused its own extinction in the course of a lengthy struggle for power that saw three of the assassinated ruler's sons take the throne for brief periods of time. But despite these inner problems, the kingdom of Assyria prevailed, now under the rule of the western cadet line of the royal house (Cancik-Kirschbaum 1999). The office of King of Hanigalbat was abolished.

When Babylonia and Hatti weakened and, in the latter case, completely disintegrated during the time of the great migrations marking the end of the Late Bronze Age from about 1200 BC onwards, the political and social organisation of their former territories changed drastically. Assyria, too, incurred great territorial losses in the 11th century BC although the kingdom at first was able to hold off attacks. To a certain extent, Tiglath-pileser I (1114-1076 BC) was able to exploit the weakness of his rivals in Babylonia and Anatolia as he campaigned successfully in these regions but also Assyria was beleaguered. According to his inscriptions, Tiglath-pileser repelled an invasion of the Mushki people (as the Assyrians called the Phrygians), who had come down from the Upper Tigris region into the Mesopotamian lowlands in his accession year, and later on crossed the Euphrates 28 times to engage the Aramaeans in battle, preventing them from entering Assyrian territory (Fig. 5). But some were already successful, as chronicle texts show which mention famine and the dispersal of Assyrian settlements (Baker 2014: 20). Under Tiglath-pileser's successors, the Upper Tigris valley, the regions east of the Euphrates and along the upper reaches of the Lower Zab in Iraqi Kurdistan were lost.

The loss of direct territorial control over the western and eastern parts of the kingdom and the resultant changes in the regional political setup resulted in specific local responses which on the basis of textual sources and archaeological exploration can be best analysed for the Khabur region in northeastern Syria (Kühne 2009; Pongratz-Leisten 2011; Novák 2013). Recent discoveries help to bring this period of transition to light also in the Upper Tigris valley (Radner, Schachner 2004: 115-118; Matney 2013) and on the Lower Zab (Pappi 2012: 601-608; Soldt *et al.* 2013). But absolute control was maintained over its well-protected heartland, without any significant threats to the Assyrian monarchy and the kingdom's administrative and ideological structure.

Throughout that time, all Assyrian subjects had to participate jointly in the care for the god Aššur. In this way, the realm was defined as the community of Aššur's worshippers. It was the privilege and duty of the servants of Aššur to provide their god with regular sacrifices that were presented to him in the form of a daily feast (Maul 2013). Sheep, cattle and poultry and other ingredients for these meals, namely barley, wheat, emmer (hulled wheat), sesame, honey and seasonal fruit including apples and figs, were periodically delivered from all regions of his dominion to the sanctuary. These ingredients were not especially rare and could easily have been procured by other means. That they had to be provided, in rela-

ğan iktidar boşluğundan yararlanan Assur hükümdarları, kısa sürede kenti bugünkü Kuzey Irak topraklarının büyük kısmını kapsayan bir bölgesel devletin merkezi haline getirirler. I. Assur-uballit, kral unvanını kullanan ilk yöneticidir (Faist 2010: 16-18). Bu dönemden itibaren Assur Krallığı, ya da metinlerde anıldığı şekliyle "Assur Ülkesi", bir bölgesel devlet haline alır ve yönetim biçimi verasete dayanan krallığa dönüşür. Fakat daha önce olduğu gibi, Tanrı Assur'un yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılan ve yönetme gücünü tanrının inayetinden alan Assur hükümdarı, aynı zamanda Assur'un başrahibi de olduğundan hem dini hem de siyasi otoriteyi elinde bulunduyordu. İster veliaht prens olup miras yoluyla tahta hak kazanmış olsun, ister zorla yönetime el koysun istisnasız bütün Assur kralları kökeni Assur kentine dayanan tek bir ailenin üyesi sayılmışlardır (Radner 2010: 26-27). Assur krallarının uluslararası diplomasi oyununu ustalıklı oynayıp Babil ve Mısır gibi büyük devletlerle ilişkilerini kendi emelleri doğrultusuna çevirmeyi başarmaları sayesinde Assur Devleti, kısa süre içinde Kuzey Mezopotamya'nın baskın gücü haline gelmiştir.

Assur, Ninive ve Arbail arasındaki üçgen, daha sonra Ortadoğu'nun büyük kısmını yönetecek olan bu devletin ana yurdunu oluşturuyordu. Egemenlik altına alınan bölgeler, devletin yeni eyaletlerine dönüştürüldüğünde bu bölgelerin yerleşik halkı da Assurlu sayılıyordu ki bu tanımlama ideolojik olarak devletin yeni mensuplarının da Tanrı Assur'un ibadetine katkıda bulunmalarına dayandırılarak meşrulaştırılmıştı. MÖ 13. yüzyılın sonlarına doğru Assurlular, Hanigalbat olarak adlandırdıkları Mittani'ye ait toprakların büyük kısmını ele geçirmiş (Tenu 2009) ve krallığın sınırları batıda Fırat boylarından kuzeyde Yukarı Dicle'ye dek ulaşmıştı. Bu dönemde, kraliyet sülalesinin bir koluna, kalıtsal bir makam olan Hanigalbat Kralı unvanı verilmiş (Cancik-Kirschbaum 1999: 220-221) ve krallığın batısı büyük olasılıkla Habur Nehri üzerinde yer alan Dur-Katlimmu kentinde ikamet eden bu yöneticinin sorumluluğu altına girmişti.

Assur Krallığı, güneyde ve kuzeybatıdaki başlıca rakipleri olan Babil ve Hitit krallıkları karşısında siyasi ve askeri alanda üstünlük sağlamıştır. MÖ 13. yüzyılın sonlarına doğru Assur kralı I. Tukulti-Ninurta, Balih Nehri üzerinde, muhtemelen Kazane Höyük'te meydana gelen Nihiriya Savaşı'nda Hitit ordularını bozguna uğratmış ve bölgenin siyasi dengesi geri dönülemez biçimde Assurluların lehine değişmişti (Cancik-Kirschbaum 2008). Daha sonra, Babil kralı Kaštiliaşu'yu da savaşta yenilgiye uğratan Assur kralı, Kaštiliaşu'yu ve maiyetini rehin alıp Assur topraklarına sürmüş, kendisini de Babil Kralı ilan etmişti (Yamada 2003). Yaşlanan Tukulti-Ninurta'nın kendi oğulları tarafından öldürülmesinin ardından, suikasta uğrayan hükümdarın üç oğlu da kısa süreliğine tahta çıkmış ve kardeşler arasındaki uzun süreli taht mücadelesi Assur Hanedanı'nın asıl soyunun kendi neslini tüketmesiyle sonuçlanmıştı. Ancak, bu iç sorunlara rağmen, Assur Krallığı bölgedeki siyasi gücünü bu kez kraliyet ailesinin batı kolunun

egemenliği altında sürdürmüştü (Cancik-Kirschbaum 1999). Bu dönemde Hanigalbat Kralı makamı da feshedilmişti.

MÖ 1200 yıllarından itibaren, Son Tunç Çağı'nın sonunu belirleyen büyük göçlerle beraber Babil ve Hatti ülkelerinde siyasi otorite zayıflamış ve hatta Hitit İmparatorluğu tamamen parçalanmış, sonuç olarak bu bölgelerin siyasi ve sosyal organizasyonu büyük ölçüde değişmişti. Başlangıçta saldırıları savuşturmakta başarılı olursa da MÖ 11. yüzyılda Assur Krallığı'nda da büyük ölçekli toprak kayıpları meydana gelmişti. MÖ 1114-1076 yılları arasında hüküm süren I. Tiglat-pileser, düzenlediği askeri seferler sayesinde Babil ve Anadolu'daki rakiplerinin zayıflıklarından bir nebze yararlanmayı başarmış olsa dahi, sonunda Assur toprakları da kuşatılmıştı. Yazıtlarında aktardığına göre, Tiglat-pileser, tahta çıktığı yıl Yukarı Dicle bölgesinden Mezopotamya'ya inerek akın eden Muşki kabilelerini geri püskürtmeyi başarmış, ardından da

Aramilerle savaşmak için Fırat'ı 28 kez geçerek Assur topraklarına girmelerini engellemiştir (Fig. 5). Diğer taraftan, kroniklerde kıtlıktan ve Assur yerleşimlerinin dağılmasından bahsedilmesine bakılacak olursa, bu akınların krallığa verdiği zararlar ortadadır (Baker 2014: 20). Tiglat-pileser'in haleflerinin yönetimi altında, Yukarı Dicle Vadisi, Fırat'ın doğusundaki bölgeler ve Kuzey Irak'taki Küçük Zap Suyu'nun yukarı boyları kaybedilmiştir.

Fig. 5:
Birkleyn Çayı, I. Tiglat-pileser kabartmasının yapıldığı kaya cephesi (Kabartma için bkz. Schachner, Orta Assur Fig. 6).

Birkleyn Çayı relief façade (For relief of Tiglath-pileser I, see Schachner, Middle Assyrian Fig. 6).

tively small quantities but regularly, from all across the realm, sometimes over vast distances, may have made little logistic sense but was of paramount ideological importance. Once the ingredients arrived at Aššur, the temple's butchers, bakers, brewers and oil-pressers – all of them men – processed the materials and prepared the dishes that were then served to Aššur. Culinary specialists may perhaps not immediately match commonly held connotations of priesthood but in a context where the ritual preparation and celebration of a daily feast in honour of the deity was at the core of temple worship, they were naturally among the priestly personnel.

As gods were thought to consume their meals by smelling, the "leftovers" of Aššur's feast (Parpola 2004; Joannès 2013), as the dishes were called once they had been removed from the offering table, could be further distributed. A strict protocol governed who received which parts of the leftovers, with cuts of meat being considered the most prestigious. The Assyrian ruler, regarded as the earthly representative of the god Aššur, naturally topped the list of recipients that included temple staff and dignitaries from across the realm, including local governors. In order to reach these, the dishes had to be transported over considerable distances, just like before the ingredients from which they had been prepared. It was not an issue that the food was no longer fresh, as to eat from the divine feast was a blessing rather than a culinary experience. Partaking in Aššur's meal in this manner was a huge privilege and bound the Assyrian officials together and to the god, no matter how

far away from his temple they were based. Even once abandoned as the political centre in the 9th century BC, the city of Aššur never lost its fundamental ideological importance.

The Neo-Assyrian Period: The Creation of an Empire

In the political discourse of the 10th century BC, the Aramaeans, one of the populations attested on the move in the sources of 11th century BC, were cast in the role of the destructive intruders, whose unlawfully snatched territories must be absorbed back into the kingdom of Assyria, their rightful owner. Its inner stability and the realm's comparatively large extent, greatly exceeding the new neighbour states, gave the kingdom an advantage in the subsequent wars of conquest. Dedicated military campaigns began in the 10th century under Assur-dan II (934-912 BC) and especially his son Adad-nerari II (911-891 BC), when contemporary Assyrian sources prominently cite the duty to recreate the lost realm and to rescue those Assyrians who had been left behind the retreating borders (Grayson 1991: 131-162).

By the mid-9th century BC, Assyria's former maximum extent had been re-established. But whereas Assyria's extent mirrored its boundaries in the 12th century BC, its role in the wider region was markedly different (Radner 2014: 103-108). Assyria was no longer surrounded by states of comparable size and manpower but by much smaller principalities. The migrations at the end of the Bronze Age that had led to a temporary reduction of Assyria's size had seen the end of its former peers, including the Hittite state, the New Kingdom of Egypt and the kingdom of Babylonia. Once Assyria had reclaimed the territories it had lost, primarily in the west and north of the core area, it exceeded in extent and manpower its neighbours many times over. In the territory of modern Turkey, the following provinces were established (Radner 2006a: nos. 12, 14, 18, 23, 24, 26, 28, 32):

898 BC: Raqamatu, probably the region around Viranşehir.

896 BC: Nasibina, modern Nusaybin, and the surrounding region.

885 BC: Šahuppa, the region west of Cizre.

882 BC: Tušhan, modern Ziyaret Tepe near Bismil, and the surrounding region.

856 BC: Amedi, modern Diyarbakir, and the surrounding region.

856 BC: Harran near Şanlıurfa and the surrounding region, first as the northern part of the Border March of the General (*turtanu*), later in the 8th century BC as a separate province (Fig. 6).

850s BC: the southern part of Şırnak province around Silopi and Uludere, as the Border March of the Treasurer (*masennu*).

The military success of the re-conquest allowed the Assyrian king to assume the role of hegemon over the neighbouring states. Moreover, the creation of a new capital city at Kalhu (modern Nimrud) during the reign of Assurnasirpal II (883-859 BC) reconfigured

Krallığın, batı ve doğu kesimleri üzerindeki doğrudan kontrolünün kaybı ve bölgesel siyasi düzende meydana gelen değişikliklerin sonuçları, her bölgede kendine özgü tepkiler doğurmuştur. Bu bölgeler arasında, yazılı kaynaklara ve arkeolojik araştırmalara dayanarak en iyi incelenebilecek olanı, Kuzeydoğu Suriye'deki Habur bölgesidir (Kühne 2009; Pongratz-Leisten 2011; Novák 2013). Ayrıca, yeni araştırmalar bu geçiş döneminin Yukarı Dicle Vadisi'nde (Radner, Schachner 2004: 115-118, Matney 2013) ve Aşağı Zap boylarındaki (Pappi 2012: 601-608; Soldt vd 2013) yansımalarına da ışık tutar. Diğer taraftan, Assur monarşisi ve krallığın idari ve ideolojik yapısı kayda değer bir zarar görmemiş, krallığın mazbut ana-yurdunda mutlak kontrol sürekliliğini korumuştur.

Bütün bu zaman boyunca, tüm Assur halkı Tanrı Assur'un bakımına beraberce katılmak zorundaydı. Bu minvalde, krallıkla yönetilen ülkeler ve toplumlar Assur'a ibadet edenler topluluğu olarak tanımlanmaktaydı. Tanrı Assur'un hizmetkârları için, her gün düzenli bir biçimde Assur'a adanan şölenlerde kurbanlar sunmak bir ayrıcalık ve görevdi (Maul 2013). Koyun, sığır ve kümes hayvanlarının yanı sıra, tanrıya sunulan bu ziyafetlerde yer alan arpa, buğday, kabuksuz buğday (emmer), susam, bal, elma ve incir gibi mevsim meyveleri ve diğer besin maddeleri krallığın egemenlik alanındaki bölgelerin hepsinden düzenli olarak tapınağa gönderilmekteydi. Bu sunuların pek de ender rastlanmayan ve kolaylıkla başka yollardan da tedarik edilebilecek besin maddeleri olmaları dikkat çekicidir. Nispeten küçük miktarlarda ama düzenli olarak, krallığın dört bir yanından ve bazen çok uzak mesafelerden sağlanmış olmaları lojistik olarak mantığa aykırıdır; ancak, bu uygulamanın ideolojik önemi son derece büyüktür. Besin maddeleri Assur'a ulaştıktan sonra kasaplar, fırıncılar, bira ve yağ üreticileri gibi tümü erkek olan tapınak görevlileri malzemeleri işler ve daha sonra Tanrı Assur'a sunulacak yemekleri hazırlardı. Belki ilk bakışta, mutfak görevlilerinin rahiplik makamının alışılageldik çağrışımlarıyla bağdaştırılmasının güç olduğu düşünülebilir; ancak, tanrının adına yapılacak günlük şölenlerin törensel hazırlığının ve bu kutlamaların tapınaktaki ibadetin özünü oluşturduğu göz önünde bulundurulursa, bu yetkililerin doğal olarak ruhban sınıfına mensup olduğu anlaşılabilir.

Tanrıların yemeklerini koklayarak tükettiklerine inanıldığından, şölen bittiğinde sunak masasından kaldırılan yiyecekler Assur'un ziyafetinden "artan yemekler" olarak addediliyor ve tekrar dağıtılabiliyordu (Parpoła 2004; Joannès 2013). Artan yemeklerden hangilerinin kimlere dağıtılacağı katı bir protokole göre belirlenmişti ki et parçaları en seçkin payda olarak kabul edilmekteydi. En başta doğal olarak Tanrı Assur'un yer yüzündeki temsilcisi kabul edilen Assur hükümdarı olmak üzere, ziyafetten pay alanlar arasında tapınak görevlileri ve eyalet valileri gibi yüksek rütbeli memurlar yer alıyordu. Yemeklerin bu memurlara ulaştırılabilmesi için, daha önce hazırlanmalarında kullanılan besin maddeleri gibi, uzak mesafelere ta-

şınmaları gerekiyordu. Bu tanrısal şöleden nasiplenmek bir nimet addedildiğinden yiyeceklerin artık tazeliklerini yitirmiş olmaları sorun teşkil etmiyordu. Assur'un yemeğini bu şekilde paylaşmak büyük bir ayrıcalıktı ve bu uygulama tapınaktan ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar Assurlu yetkilileri birbirlerine ve tanrıya bağlıyordu. MÖ 9. yüzyılda bir süreliğine siyasi merkez olmaktan çıkmasına rağmen Assur kenti, hiçbir zaman asli ideolojik önemini kaybetmedi.

Yeni Assur Dönemi:

Bir İmparatorluğun Yaratılma Süreci

MÖ 11. yüzyılın yazılı kaynaklarında göçebe topluluklardan biri olarak anılan Aramiler, MÖ 10. yüzyılın siyasi söyleminde karşımıza tahripkâr istilâcılar olarak çıkar. Dönemin yazılı kaynaklarında, Aramilerin haksızca ele geçirdikleri toprakların onlardan geri alınıp bu toprakların haklı sahibi Assur Krallığı'na geri kazandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Krallığın iç istikrarı ve yeni komşusu olduğu devletlerin boyutlarını katbekat aşan sınırlarının genişliği, daha sonraki fetihlerde de krallığa üstünlük sağlamıştır. MÖ 10. yüzyılda, bir yandan II. Assur-dan'ın (MÖ 934-912) hükümdarlığı zamanında başlayan azimli askeri seferler, oğlu Adad-nirari'nin (MÖ 911-891) yönetimi altında da tüm hızıyla devam etmiş, diğer taraftan dönemin yazılı kaynaklarında da sıklıkla kaybedilen toprakları geri kazanıp Assur'un krallığını baştan yaratmanın ve gerilemiş sınırların ötesinde mahsur kalan Assurluları kurtarmanın gerekliliğinin bir görev olduğu vurgulanmıştır (Grayson 1991: 131-162).

MÖ 9. yüzyılın ortalarında Assur Krallığı, daha önceki en geniş sınırlarına tekrar kavuşmuştu. Fakat Assur ülkesinin boyutu MÖ 12. yüzyıldaki sınırlarını yansıtsa da krallığın bu sınırların ötesindeki geniş coğrafyada üstleneceği rol belirgin biçimde değişmişti (Radner 2014: 103-108). Assur artık kendisiyle kıyaslanabilir boyutlara ve insan gücüne sahip devletler tarafından değil, daha küçük beylikler tarafından çevreleniyordu. Tunç Çağı'nın sonunda Assur'un sınırlarının geçici olarak daralmasına yol açan göçler, Hitit İmparatorluğu, Mısır'ın Yeni Krallık sülalesi ve Babil Krallığı da dahil olmak üzere eskiden dengi olan siyasi güçlerin sonunu getirmişti. Assur Devleti, özellikle çekirdek bölgesinin batısında ve kuzeyinde kaybettiği toprakları geri aldığı anda, sınırlarının genişliği ve insan gücü açısından komşularından fersah fersah ileri duruma gelmişti. Bugün Türkiye sınırları içinde kalan topraklarda sırasıyla aşağıdaki eyaletler kuruldu (Radner 2006a: no. 12, 14, 18, 23, 24, 26, 28, 32):

- MÖ 898: Rakamatu, olasılıkla Viranşehir civarındaki bölge.
- MÖ 896: Nasibina, bugünkü Nusaybin ve çevresi.
- MÖ 885: Şahuppa, Cizre ilçesinin batısındaki bölge.
- MÖ 882: Tuşhan, Bismil yakınındaki Ziyaret Tepe ve çevresi.

also Assyria's inner political organisation drastically and in the king's favour. The move away from Aššur to Kalhu was a deliberate act of emancipation from the god Aššur whose temple remained the nucleus of the Assyrian state. But at Kalhu, the king had no rival in importance and prominence, mirrored by the fact that the royal palace is by far larger than the surrounding temples while at Aššur, the god's temple is of course the dominant structure in the entire city. Beyond that, a sustained and extensive programme of relocating its populations to best serve state interests boosted the entire Assyrian heartland's economic and cultural position in the wider region. The state in the resultant form is today called the "Assyrian Empire".

A central strategy for achieving the state's cohesion saw, after a period of transition in the 9th century BC, the total abolishment of local dynasties in the newly integrated provinces and their replacement with governors without hereditary claims from the core region (Radner 2011b: 359-361). Whenever a new king ascended to the throne, he assigned all state offices anew, including posts as governors and ambassadors. He could either reappoint his predecessors' officials or make new choices. The officials all received a copy of a signet ring engraved with the universally recognised imperial emblem: the king slaying a rampant lion (Radner 2008: 487-490). This ring served as a symbol of their office and as a tool to act in the king's stead. It enabled them to issue commands in the king's stead while stressing that they were his men. Bound by loyalty oaths, the officials' allegiance to the king was further protected by the fact that from the 9th century BC onwards, many of them were eunuchs, whose family links had been severed and replaced by the patronage of the royal family. Eunuchs were the preferred choice for the highest administrative and military appointments, at the expense of the members of the old urban elites. Their sterility also effectively prevented the emergence of new local dynasties and moreover avoided competition with the royal clan. No state office but that of the king was hereditary.

The client states, stretching from modern Israel to western Iran, continued to be ruled by local dynasts who were bound to the Assyrian king by oath and treaty (Radner 2006b: 351-358), which often included dynastic marriages. Assyria's hegemony was re-affirmed throughout the 9th and early 8th centuries BC through routine visits of allied rulers and their delegations at the imperial court at Kalhu but also by annual campaigns of the Assyrian forces into the border regions. Although Assyria's control over its provinces was never in any danger, its hegemony over the Middle East came to be seriously threatened by two rival powers over the course of the first half of the 8th century BC. Urartu was based just across the mountain barrier of Taurus and Zagros in eastern Turkey, Armenia and northwestern Iran while Kush was much further away, centred on Sudan and Upper Egypt, but with a pronounced appetite for acquiring control over the Eastern Mediterranean. In the presence of these strong and persuasive alternatives, the loyalty of the client kings to their Assyrian overlord was not always guaranteed.

Portraying themselves as the heirs of the New Kingdom of Egypt, the rulers of Kush (Lohwasser 2014) attempted to gain control over all regions previously under New Kingdom dominion, which had included the southern Levant. Urartu (Salvini 2014), on the other hand, achieved control over the Caucasus passages into Anatolia and Iran, and its strong geopolitical position gave it much influence over the states in these regions. Urartu started to explore ways, by military and diplomatic means, to dominate the Euphrates passage from Anatolia into Syria and the mountain passes linking Western Iran with Mesopotamia, unsettling Assyria's hold over the long-distance network.

In 754 BC, the year of his accession, Aşşur-nerari V (754-745) lost a key confrontation with Urartu in a pitched battle fought in northern Syria (Fuchs 2012: 140, 153-154), most likely in the territory of Assyria's long-standing client state Arpad. There was no Urartian invasion and Assyria did not lose any directly controlled territory, but the defeat seems to have paralysed Assyria for a decade. Aşşur-nerari was eventually ousted in a putsch that started at Kalhu (Zawadzki 1994), the seat of royal power, with the support of some of the highest state cadres, including the governors of Aşşur and Kalhu. Many other governors and high-ranking state officials were replaced, in all likelihood because they had been executed after the successful usurpation. In sharp contrast to the isolationist foreign policy of previous years, the new leadership under king Tiglath-pileser III (744-727), a son of Aşşur-nerari, embarked on a decades-long war on all frontiers of the Assyrian state against former client kingdoms that had proven to be too receptive to Urartian or Kushite overtures, or powers like Damascus and Bit-Yakin in the south of Babylonia that had grown powerful themselves. After an initial clash with Urartu in 743 BC, again in the territory of Arpad, direct confrontations with the northern rival were avoided but there were many wars-by-proxy.

- MÖ 856: Amedi, bugünkü Diyarbakır ve çevresi.
- MÖ 856: Harran, Şanlıurfa yakınındaki Harran ve çevresi; önce Generalin (*turtanu*) sınır bölgesinin kuzey kesimi olarak, ardından MÖ 8. yüzyılda ayrı bir eyalet olarak (Fig. 6).
- MÖ 850'li yıllar: Şırnak ilinin güney kesiminde Silopi ve Uludere civarları, Haznedarın (*masennu*) sınır bölgesi olarak.

Fig. 6:
Günümüzde Harran
(Foto: K. Koroğlu).

Harran in contemporary
times (Photo: K. Koroğlu).

Kaybedilmiş toprakların yeniden fethiyle ortaya konulan askeri başarılar Assur kralını komşu devletler üzerinde egemen konuma taşıdı. Dahası, II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) döneminde Kalhu'da (bugünkü Nimrud) yeni bir başkent kurularak krallığın siyasi iç örgütlenmesi de kralın lehine baştan aşağı yeniden yapılandırıldı. Başkentini Assur'dan Kalhu'ya taşınması, tapınağı Assur Devleti'nin çekirdeğini oluşturan Tanrı Assur'dan kurtuluş yönünde atılmış bilinçli bir adımdı. Assur kentinde Tanrı Assur'un tapınağı tüm şehre egemen konumda iken, Kalhu'da inşa edilen saray, adeta kralın önemi ve önceliğini yansıtırçasına, çevredeki tapınlardan çok daha büyüktü. Bunun ötesinde, devlet çıkarları gözetilerek planlanan uzun süreli ve kapsamlı bir yeniden yerleştirme programı çerçevesinde, krallık topraklarında yaşayan halklar tehcir edilerek esas Assur anayurdunun bu geniş coğrafyadaki ekonomik ve kültürel konumu güçlendirildi. Bu süreç sonucunda ortaya çıkan devlet yapısı bugün "Assur İmparatorluğu" olarak adlandırılmaktadır.

MÖ 9. yüzyılda yaşanan bir geçiş döneminin ardından, devletin bütünlüğünü sağlamayı öngören merkezi strateji sonucunda, yeni ele geçirilen eyaletlerin yerel hanedanları tamamen ortadan kaldırılmış ve devlet merkezi tarafından bu

eyaletlere hiçbir kalıtsal yönetim hakkına sahip olmayan valiler atanmıştır (Radner 2011b: 359-361). Tahta çıkan her yeni kral, valiler ve elçiler de dahil olmak üzere tüm devlet makamlarına yeni memurlar atamıştır. Krallar zaman zaman kendilerinden önce görevde olan yetkilileri tekrar atamış ya da yeni memurlar seçmişlerdir. Tüm devlet yetkililerine göreve getirildikleri zaman imparatorluğun amblemi olan şahlanmış bir aslanı öldüren kral motifinin işlendiği bir mühür yüzüğün verildiği anlaşılmaktadır (Radner 2008: 487-490). Bu yüzük, yetkililerin makamlarının bir simgesi ve kral adına hareket etmelerini sağlayan bir araçtır. Devlet memurları bu mühür sayesinde, kralın yetkilileri olduklarını vurgulayarak kral adına emir verme hakkını elde etmişlerdir. Sadakat yeminlerinin yanı sıra, devlet memurlarının krala bağlılıkları, MÖ 9. yüzyıldan itibaren çoğunun hadım edilerek aile bağlarının koparılması ve kralın himayesi altına girmeleri sayesinde güvence altına alınmıştır. Özellikle en yüksek idari ve askeri makamlar için, kentlerin kadim soylu ailelerine mensup bireylerden ise hadımlar tercih edilmiştir. Kısırlıkları nedeniyle soylarını devam ettiremeyecek hadımların tercih edilmesinin en önemli nedeni, bu sayede kraliyet sülalesine rakip olabilecek yeni yerel hanedanların yükselmesinin önlenmiş olmasıdır. Sonuç olarak, krallık haricinde kalıtsal olarak babadan oğula geçen tek bir devlet makamı bile bırakılmamıştır.

Bugünkü İsrail'den Batı İran'a dek uzanan coğrafyadaki vasal devletler, Assur kralına yemin, siyasi antlaşmalar ve birçok durumda olduğu gibi evlilik yoluyla bağlı yerel hanedanlar tarafından yönetilmeye devam etmiştir (Radner 2006b: 351-358). Assur İmparatorluğu'nun egemenliği, MÖ 9. ve 8. yüzyıllar boyunca müttefiklerin yöneticileri ve elçileri tarafından Kalhu'daki imparatorluk sarayına yapılan düzenli resmi ziyaretlerin yanı sıra, Assur ordusunun sınır bölgelere düzenlediği seferlerle de güçlendirilmiştir. Assur'un eyaletleri üzerindeki otoritesi hiçbir zaman tehlike altında olmamakla beraber, MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu üzerindeki hâkimiyeti iki büyük rakip güç tarafından ciddi biçimde tehdit edilmiştir. Bu iki siyasi güçten biri olan Urartu, Toros ve Zagros Dağları'nın oluşturduğu doğal sınırın hemen ardındaki Doğu Anadolu, Ermenistan ve Kuzeybatı İran topraklarında yer almaktaydı. Diğer güç Kuş Krallığı ise çok daha uzaklardaki Yukarı Mısır ve Sudan'da bulunmakla beraber Doğu Akdeniz havzası üzerinde ısrarcı hâkimiyet kurma emelleri nedeniyle bir tehlike teşkil etmiştir. Bu güçlü ve ikna edici alternatiflerin varlığı nedeniyle, vasalların Assur hükümdarına sadakatlerinin güvencesi zaman zaman tehdit altında sağlanmıştır. Kendilerini Mısır'ın Yeni Krallığı'nın mirasçısı olarak gören Kuş hükümdarları (Lohwasser 2014), evvelce Yeni Krallık yönetimi altındaki tüm bölgeler üzerinde egemenlik kurmaya çalışmışlardır ki Güney Levant bu bölgelerden biridir. Diğer taraftan Urartu, Anadolu'ya ve İran'a geçişi sağlayan Kafkaslar üzerindeki geçitleri kontrolü altına almış ve güçlü jeopolitik konumu sayesinde bölgedeki devletler üzerinde hatırı sayılır

The ensuing period of expansion took up most of the 2nd half of the 8th century BC, during the reigns of kings Tiglath-pileser III and his sons Shalmaneser V (726-722) and Sargon II (721-705), and saw the annexation of many former client states as provinces. The incorporation of these territories doubled the directly controlled holdings of the Assyrian state, now by far the geographically most extensive polity of the Middle East and the Mediterranean. By 700 BC, Assyria's provincial system included most of the client states of the ninth century and stretched from the Mediterranean shore to Hamadan in Iran, from Cappadocia to the Persian Gulf. In the territories taken up by modern Turkey (Fig. 7), the following Assyrian provinces were established (Radner 2006a: nos. 13, 49, 52, 55, 57, 58, 62):

738 BC: Kullania, modern Tayinat in the southern Hatay, and the surrounding region.

c. 725 BC: Sam'alla, modern Zincirli in the western Gaziantep, and the surrounding region.

c. 725 BC: Que, the region around Adana.

717 BC: Karkemish and the surrounding region.

713 BC: Tabal in the region of Kayseri, Nevşehir and Niğde; this province was lost again already in 711 BC – the only annexed region to regain independence so quickly after its integration into the provincial system.

711 BC: Marqasu, modern Kahramanmaraş, and the surrounding region.

708 BC: Samsat and the surrounding region, as the Border March of the General of the Left-hand Side (*turtanu šumelu*).

While the newly created provinces of the 8th century BC were on the same level as the old provinces, all were eclipsed in importance by the imperial centre, with the disparity between the seat of royal power and the rest of the empire ever-increasing. The spoils of war paid for the creation of two capital cities, first Dur-Šarruken "Sargon's Fortress" (Khorsabad) (Fig. 8) during a brief period under Sargon II and then Nineveh from the reign of his son Sennacherib (704-681 BC) onwards (Reade 2011). Sargon's unexpected and ideologically problematic death on the battlefield in Tabal, southeast of the Great Salt Lake, meant that the city so intimately connected to his persona (in name but also design; even its measurements were meant to encode the king's name) was abandoned by his successor Sennacherib who replaced Dur-Šarruken as the seat of royal power with the pragmatic choice of Nineveh. Based primarily on location and long-distance traffic links, this city was after the incorporation of the west into the provincial system the obvious choice for the Assyrian Empire's political centre. Nineveh was massively expanded into a city of gigantic dimensions, without equal anywhere in the empire: with 750 hectares enclosed by fortification walls it boasted double the area of the already enormous cities of Kalhu (380 hectares) and Dur-Šarruken (315 hectares).

Despite adding no new provinces to the Assyrian state, Sennacherib had more people moved across the empire than any of his predecessors (or any of

his successors, for that matter). On the basis of his inscriptions, he resettled close to half a million people, and almost half of them came from Babylonia (Oded 1979: 20-21). Many deportees (Fig. 9) were destined for Nineveh whose new size called for additional settlers. The move to Nineveh and its enlargement was accompanied by the construction of an extensive network of water reservoirs, canals and aqueducts (Ur 2005) designed to release the water from some seasonal tributaries of the Tigris, which only carry water after the spring snowmelt, gradually and all year round to Nineveh, guaranteeing sufficient water supplies for the new megacity and its inhabitants.

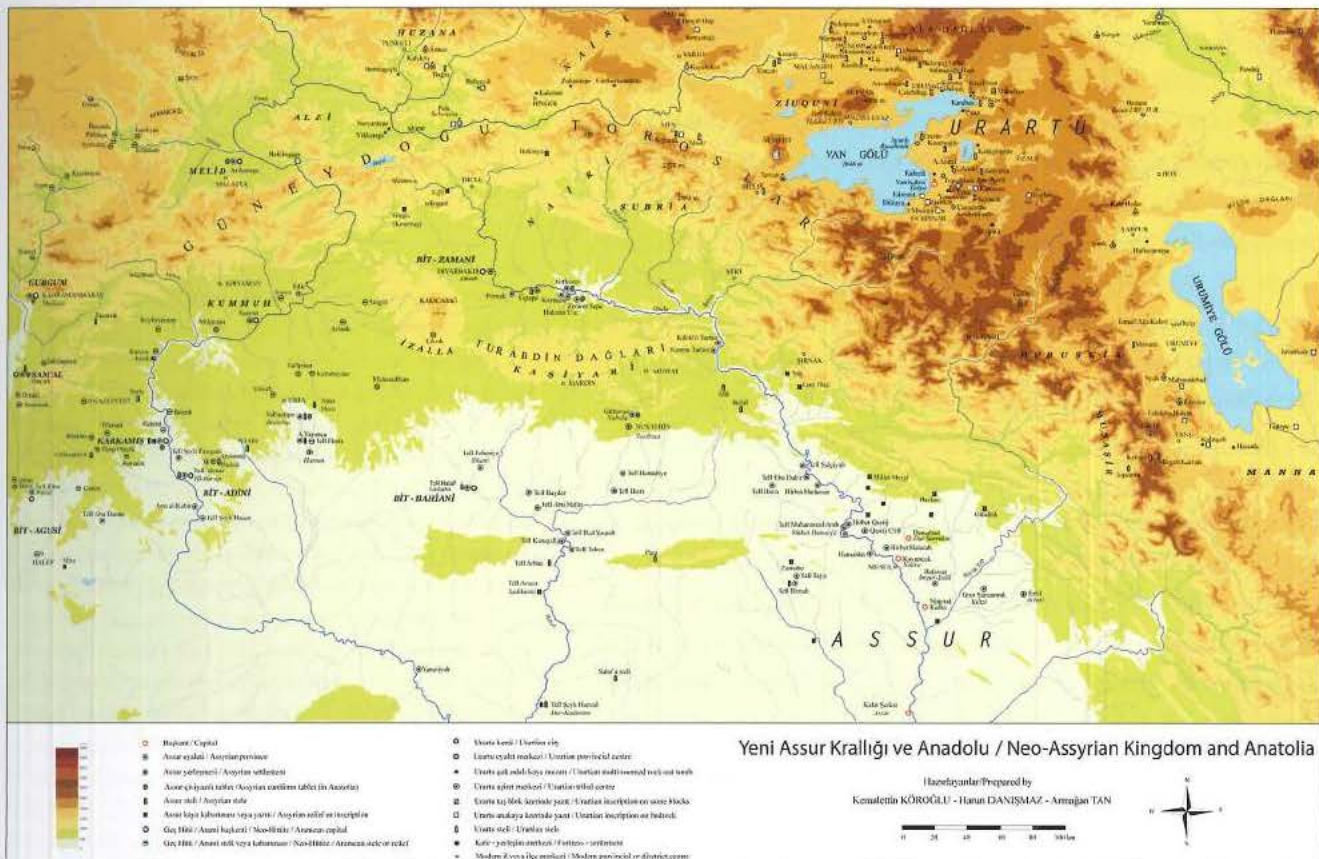
In the 7th century BC, the Assyrian Empire was the unrivalled political, economic and cultural power of the Middle East and the wider Eastern Mediterranean region. But this period did not witness much territorial gain, as the political focus had again shifted back to exercising indirect control over allied states. The Assyrian Empire influenced, and often dominated, political, cultural and economic affairs between Sudan, inner Anatolia and central Iran. Even Lydia in Western Turkey was a client state under its king Gyges

bir etkiye sahip olmuştur (Salvini 2014). Urartu, Anadolu'dan Suriye'ye geçişi sağlayan Fırat üzerindeki geçitleri ve Batı İran'ı Mezopotamya'ya bağlayan dağ geçitlerini kontrol altına almak adına diplomatik ve askeri yollara başvurmuş ve Assur'un uzun mesafeli ticaret ağları üzerindeki kontrolünü zorlaştırmıştır.

V. Assur-nirari (MÖ 754-745) tahta çıktığı yıl, Assur orduları Urartularla tarihi önemi büyük bir çatışmada karşı karşıya gelir (Fuchs 2012: 140, 153-154). MÖ 754 yılında Kuzey Suriye'de ve büyük olasılıkla uzun zamandır Assur'a bağımlı bir vasal devlet olan Arpad'ın topraklarında gerçekleşen bu meydan savaşında Assur bir toprak kaybına uğramaz. Ancak, Urartular Assur topraklarını işgal etmemiş olsalar da bu savaşta uğranılan yenilgi on yıl boyunca Assur'u felce uğratmış gibi görünmektedir. Bu savaş takiben, kraliyet merkezi olan Kalhu'da başlayan ve Assur ile Kalhu valilerinin de aralarında bulunduğu birçok yüksek rütbeli devlet görevlisinin katıldığı bir komplo sonucunda Assur-nirari tahttan düşürülür (Zawadzki 1994). Başarıya ulaşan bu darbenin ardından, büyük olasılıkla idam edilmiş birçok yüksek rütbeli devlet görevlisi ve valinin yerlerini yeni bir kadro almıştır. Assur-nirari'nin oğullarından biri olan III. Tiglat-pileser'in (MÖ 744-727) hükümdarlığı boyunca, önceki yılların izolasyon taraftarı dış politikasına tam tezat teşkil edecek şekilde, imparatorluğun tüm sınırlarında hem evvelce Assur'a bağımlı olup Urartu veya Kuş ile yakınlaşmaya meyleden vasallar hem de Şam ve Babil'in güneyinde yer alan Bit-Yakin gibi kendileri güçlenmeye başlamış devletlere karşı onlarca yıl süren savaşlara girişilir. MÖ 743 yılında yine Arpad topraklarında Urartu ile yaşanan bir çatışmanın ardından kuzeydeki bu rakip ile doğrudan bir sa-

Fig. 7:
Yeni Assur Dönemi'nde Güneydoğu Anadolu
(K. Köroğlu, H. Danişmaz, A. Tan).

Southeast Anatolia during the Neo-Assyrian Period
(K. Köroğlu, H. Danişmaz, A. Tan).

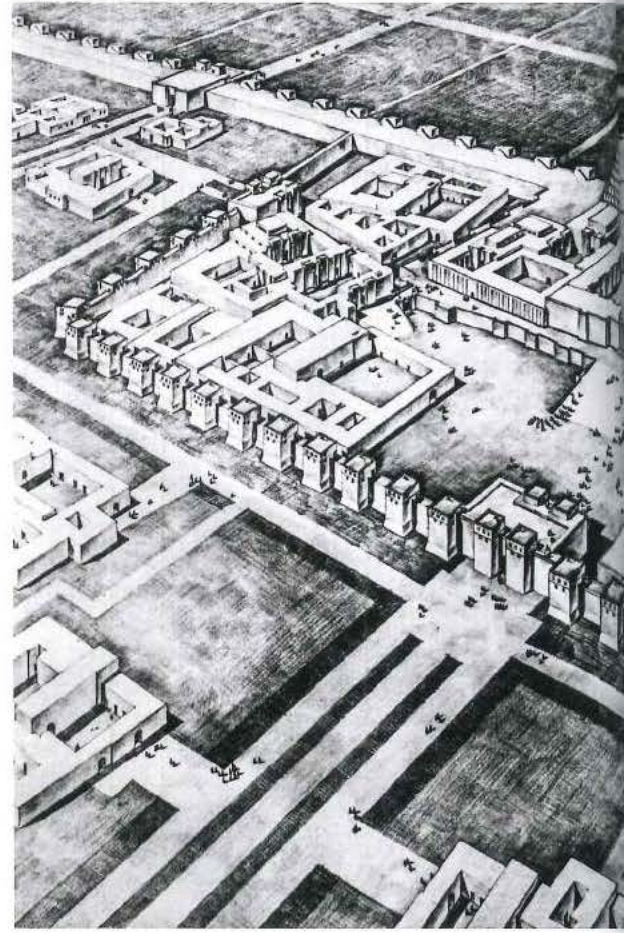

vaşa girmekten kaçınılmış olsa da birçok vekâlet mücadelesi yaşanmıştır.

Sonraki yıllarda, III. Tiglat-pileser ile oğulları V. Salmanassar (MÖ 726-722) ve II. Sargon'un (MÖ 721-705) hükümdarlığı boyunca süren genişleme dönemi, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısının büyük bölümünü kapsar ve bu dönemde önceden imparatorluğa bağlı vasal devletlerin çoğu birer eyalet haline gelir. Bu yeni bölgelerin imparatorluğa katılmasıyla Assur Devleti'nin doğrudan egemen olduğu topraklar ikiye katlanır ve böylece Assur İmparatorluğu Ortadoğu'nun ve Akdeniz'in en etkili siyasi gücüne dönüşür. MÖ 700'e gelindiğinde, 9. yüzyılın vasal devletlerinin çoğu Assur'un eyalet sistemine dahil edilmiş, Assur'un egemenliği altındaki coğrafya Akdeniz kıyılarından İran'da Hamadan'a ve Kapadokya'dan Basra Körfezi'ne uzanan toprakları kapsar hale gelmiştir. Bugün Türkiye sınırları içinde kalan topraklarda (Fig. 7) sırasıyla şu eyaletler kurulmuştur; (Radner 2006a: no. 13, 49, 52, 55, 57, 58, 62):

- MÖ 738: Kullania, Hatay'ın güneyinde yer alan Tayinat yerleşimi ve çevresi.
- MÖ 725 (yak.): Sam'al, Gaziantep ilinin batısında yer alan Zincirli Höyüğü ve çevresi.
- MÖ 725 (yak.): Que, Adana ili civarındaki bölge.
- MÖ 717: Karkamış ve çevresi.
- MÖ 713: Tabal, Kayseri, Nevşehir ve Niğde illerini kapsayan bölge. MÖ 711 yılında kaybedilen bu bölge, eyalet sistemine dahil edildikten sonra bu denli kısa sürede tekrar bağımsızlığına kavuşan tek bölgedir.
- MÖ 711: Marqasu, Kahramanmaraş ili ve civarı.
- MÖ 708: Samsat ve çevresi, Sol Tarafın Generalinin (*turtanu šumelu*) sınır bölgesi olarak.

MÖ 8. yüzyılda imparatorluğa katılan yeni eyaletler eski eyaletlerle eş seviyede olmakla beraber, sürekli genişlemekte olan imparatorluğun tüm bu bölgeleri değer açısından, kraliyet gücünü barındıran imparatorluk merkezinin gölgesindeydi. Savaş ganimetleri, iki yeni başkentin inşa edilmesi için harcanmıştır: Önce II. Sargon'un hükümdarlığı sırasında kısa süreliğine kullanılan ve "Sargon'un Kalesi" anlamına gelen Dur-Şarrukin (Horsabad) (Fig. 8) ve ardından oğlu Sanherib'in (MÖ 704-681) hükümdarlığından itibaren kullanılan Ninive (Reade 2011). Sargon'un, Büyük Tuz Gölü'nün güneydoğusundaki Tabal'da, savaş alanında, beklenmedik bir anda ve ideolojik açıdan kuşku uyandıran ölümü, isminden tasarımındaki ölçülere kadar her açıdan kralın kişiliğiyle bağdaşık başkentinin terk edilmesiyle sonuçlanmıştı. Kralın oğlu ve ardılı olan Sanherib kraliyet merkezini Dur-Şarrukin'den çok daha pragmatik bir seçim olan Ninive'ye taşıdı. Aslen konumu ve uzak mesafeli yollarla bağlantısı nedeniyle tercih edilen bu kent, batı bölgelerinin eyalet sistemine katılmasının ardından Assur İmparatorluğu'nun merkezi olmak için en elverişli seçimdi. Ninive genişletilerek imparatorluk içinde eşi benzeri

(Fuchs 2010). Only rarely, if there was grave concern for Assyria's economic and political security, were new provinces established. In addition to the creation of the province of Sidon in modern Lebanon, Sennacherib's son and successor Esarhaddon (680-669) annexed the kingdom of Šubria, a buffer state on the border with Urartu, and split it into the two final Assyrian provinces to be established on modern Turkish territory (Radner 2006a: nos. 64, 66):

673 BC: Uppumu, the region east of the Batman Çay around Lice.

673 BC: Kullimeri, the region west of the Batman Çay around Batman.

Generally speaking, the Assyrian monarchy was most vulnerable at the moment when the king died or when he was considered too frail or otherwise unfit for rule (abdication was not an option), before supreme power had formally been passed on to his successor on the occasion of the New Year celebrations (in March/April) at the Aššur temple in Aššur. Parricide and fratricide did not disqualify from kingship, and therefore succession wars are not infrequently attested. The obvious solution was to prevent such conflicts from happening altogether by cementing the succession before the ruler's death. At least by the 7th century BC, succession oaths imposed on the imperial subjects were designed to guarantee that the appointed crown prince would eventually succeed as king without opposition. While earlier examples are known only from very fragmentary manuscripts (Frahm 2009: 129-135), the succession treaty imposed by Esarhaddon in 672

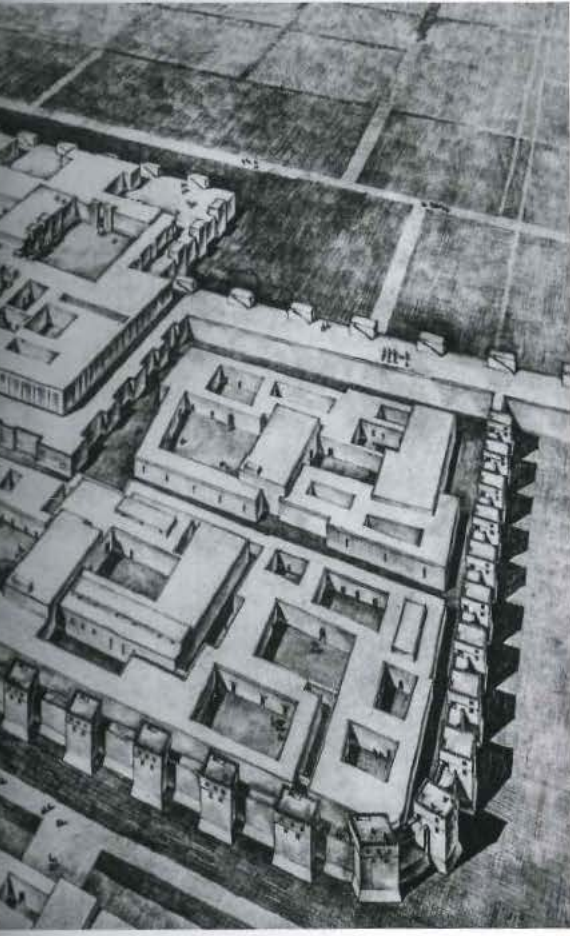

Fig. 8:
Dur-Šarruken kentinin üç boyutlu çizimi.

Three-dimensional rendering of the city of Dur-Šarruken (Loud, G., Altman, C. B., *Khorabad II: The Citadel and the Town*, Chicago 1938, Chicago University Press, Pl. 1).

BC survives in at least nine copies found in Kalhu, a copy from Kullania (Tayinat in the Hatay) and a fragment from Aššur. These manuscripts show how the same treaty was used to bind both state officials appointed by the king in the Assyrian provinces and client rulers in the adjoining regions and internal peripheries (Lauinger 2012). The tablets, which were sealed with the seals of god Aššur, were put on display in local shrines (like the one excavated in Tayinat) where they were meant to be treated "like a god", as the text of the treaty specifies. In this way, the god Aššur manifested itself far away from his temple in Aššur and we have to duly emphasise the importance of these sacred tablets for Assyrian state ideology and the cohesion of the empire.

A key strategy in asserting Assyrian power over the client states was the attempt to combine fragmented political landscapes into larger regional states, as attested e.g. in Babylonia (Frame 1992), in Elam (Waters 2000), and in Egypt where Esarhaddon's and Assurbanipal's backing of the local dynasts of Sais resulted in the creation of the 26th Dynasty (Perdu 2003). This policy was undoubtedly

olmayan devasa bir kent haline getirildi. Sur duvarları içinde kalan kesimi 750 hektara ulaşan bu kent, dönemin muazzam büyüklükteki kentleri olan Kalhu (380 hektar) ve Dur-Šarruken'in (315 hektar) iki katı büyüklüğündeydi.

Assur Devleti'ne yeni eyaletler kazandırmamış olsa da Sanherib kendisinden önce ya da sonra gelen krallara nazaran imparatorluk içinde çok daha fazla insanı yurtlarından etti. Yazıtlarında anlatılanlara göre, hemen hemen yarısı Babil topraklarından gelen yaklaşık yarım milyon kişiyi tehcir ederek başka bölgelere yerleştirdi (Oded 1979: 20-21). Sürgünlerin çoğu, genişleyen boyutları nedeniyle yeni yerleşimcilere ihtiyaç duyulan Ninive kentine getirilmişti (Fig. 9). Ninive'nin aldığı göçler ve kentin genişletilmesiyle eşzamanlı olarak, su depolama havuzları, kanallar ve kemerli su yollarını içeren geniş kapsamlı bir şebeke tasarlanarak (Ur 2005), Dicle'nin yalnızca karların eridiği bahar aylarında akan mevsimsel kolları, bu mega kentin nüfusunun su ihtiyacını tüm yıl boyunca dengeli olarak sağlayabilecek biçimde ıslah edildi.

MÖ 7. yüzyılda Assur İmparatorluğu, Ortadoğu ve geniş anlamıyla Doğu Akdeniz havzasında rakip tanımayan en büyük; politik, ekonomik ve kültürel güç haline gelmişti. Ancak bu dönemde imparatorluğun sınırları pek de genişlemedi; çünkü bir kez daha müttefikler üzerinde dolaylı yollarla baskı kurmaya yönelik siyasi stratejilere dönüldü. Assur İmparatorluğu Sudan, İç Anadolu ve İran'daki devletler arasındaki politik, kültürel ve ekonomik ilişkiler üzerinde etkili oldu ve hatta baskı kurdu. Türkiye'nin batısında yer alan Lidyalılar bile kralları Gyges döneminde Assur'un vasal devleti haline gelmişti (Fuchs 2010). Çok ender olarak, ancak Assur'un politik ya da ekonomik güvencesini ciddi biçimde tehdit edecek bir durum ortaya çıktığında, yeni eyaletlerin oluşturulmasına başvuruldu. Bugünkü Lübnan'da kurulan Sidon eyaleti hariçinde, Sanherib'in oğlu ve ardılı Esarhaddon (MÖ 680-669) Urartu sınırında yer alan Şubria Krallığı'nı imparatorluğa bağlı bir tampon krallığa dönüştürdü. Şubria toprakları bölünerek iki eyalet haline getirildi ki bunlar imparatorluğun bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan topraklarda kurduğu son iki eyalettir (Radner 2006a: no. 64, 66):

- MÖ 673: Uppumu, Batman Çay doğusunda Lice civarları.
- MÖ 673: Kullimeri, Batman Çay batısında Batman civarları.

Bir genelleme yapacak olursak, Assur monarşisinin en savunmasız olduğu zamanların, Assur'daki Tanrı Assur Tapınağı'nda mart/nisan aylarında yapılan Yeni Yıl kutlamaları sırasında kralın yüce yönetim gücünün resmi olarak devredilmesinden önce, kralın öldüğü ya da krallık yapamayacak denli zayıf düştüğü anlar olduğunu görürüz. Tahtı terk etmenin bir seçenek olmadığı bu krallık ideolojisinde, baba ya da kardeş katli de tahta hak kazanmanın önünde bir engel teşkil etmediği için, veraset savaşlarının hiç de seyrek olmadığı

görüldür. Dolayısıyla kral ölmeden önce tahtın vârisini kesinleştirmek, olası taht kavgalarını önlemek için geliştirilen bir çözüm olmuştur. En azından MÖ 7. yüzyıldan itibaren tüm imparatorluk tebaasının vâliyet prensinin verasetini kabul ettiğine dair ant içmesi zorunlu kılınarak olası bir muhalefetin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Daha erken örnekler ancak bölük pörçük metinlerden bilinmekle beraber (Frahm 2009: 129-135), MÖ 672'de Esarhaddon tarafından dayatılan veraset antlaşmasının en az dokuz kopyası Kalhu'da, bir kopyası Kullania'da (Hatay'da Tayinat) ve bu metnin bir parçası da Assur'da bulunmuştur. Bu metinler, aynı antlaşmanın hem kral tarafından eyaletlere atanan devlet memurlarına hem de kırsal kesimlerde ve komşu bölgelerdeki vâli krallara dayatıldığını göstermektedir (Lauinger 2012). Tanrı Assur'un mühürü ile mühürlenmiş bu tabletler, Tayinat kazılarında bulunan örneğin de ortaya koyduğu gibi, yerel tapınaklarda sergileniyor ve antlaşma metninde belirtildiği üzere bu tabletlerin "bir tanrı gibi" muamele görmesi bekleniyordu. Bu sayede uzak diyarlarda Tanrı Assur, Assur'daki tapınağından kendini göstermiş oluyordu ki Assur devlet ideolojisinin yayılması ve imparatorluğun bütünlüğünün sağlanması açısından bu kutsal tabletlerin önemi son derece büyüktü.

Assur Devleti'nin vâli devletler üzerinde egemenlik kurmak için kullandığı en etkili stratejilerden biri, Babil (Frame 1992), Elam (Waters 2000) ve Mısır'da olduğu gibi küçük siyasi oluşumlara bölünmüş arazileri büyük bölgesel devletlere dönüştürme çabasıydı. Örneğin Mısır'da, Esarhaddon ve Assurbanipal'ın desteği sayesinde yerel Sais beyleri 26. Hanedan'a dönüştü (Perdu 2003). Kuşkusuz bu strateji, yerel güç dengelerini sadeleştirerek Assur emelleri doğrultusunda kolayca yönetilebilecek liderleri belirlemek için geliştirilmişti. Ancak, bu bölgelerde birliğin teşviki ve hatta zorla kabul ettirilmesi, sonunda bu yerel güçlerin Assur İmparatorluğu'nun çöküş sürecine katkıda bulunmasına ya da en azından imparatorluğun çöküşünden fayda sağlamalarına da önayak oldu.

MÖ 670'li yıllarda Esarhaddon'un, krala ihanetle suçlanan veya şüphelenilen devlet görevlilerinin iki kez toplu infazını emretmesi, Assur İmparatorluğu'nun yavaş yavaş ilerleyen, sürüncemeli çöküş sürecinin ilk belirtileridir (Radner 2003). Bu dönemde, siyasi ve ekonomik güç büyük ölçüde kralın maiyetindeki gözdelelerinin eline geçmiş, eyalet valileriye dışlanmıştı. MÖ 640'lı yıllardan itibaren Mısır gibi vâli devletlerin Assur hükümdarlığının ellerinden sessizce kayıp gitmesine göz yumulmuştur. Assurbanipal'ın (MÖ 668-627) uzun hükümdarlığı bitmek üzereyken meydana gelen bir veraset savaşı, imparatorluğu 620'li yıllarda felce uğratmış (Radner 2011b: 375) ve sonuç olarak Assur'un kendi toprakları üzerindeki egemenliği o kadar zayıflamıştı ki, imparatorluk merkezine bu denli yakın olan Babil bile bağımsızlığını ilan edebilmiştir.

MÖ 616'dan itibaren, güneyden Nabopolassar yönetimindeki Babil orduları ve doğudan Kyaksares liderliğindeki Med birlikleri tarafından gelen iki yönlü saldırılar, Assur'un çekirdek

designed to serve Assyrian interests by clarifying and simplifying the power relationships and their management. Yet promoting and even imposing unification also strengthened these areas and allowed them to contribute to, or at least profit from, the collapse of the Assyrian Empire.

Symptoms of a creeping and protracted decline of the Assyrian Empire are evident since the 670s BC when Esarhaddon twice ordered mass executions among state officials guilty or suspected of treason against the crown (Radner 2003). Much political and economic power came to be concentrated in the hands of the king's favourite courtiers while the governors of the provinces were sidelined. Since the 640s BC, client states such as Egypt were allowed to quietly slip out of Assyria's control. After a war of succession in the wake of the very long reign of Assurbanipal (668-627 BC) had paralysed the realm in the 620s BC (Radner 2011b: 375), Assyria's grip over its holdings weakened to the extent that nearby Babylonia could gain independence.

From 616 BC onwards, a two-pronged attack, from the south by the Babylonian army under Nabopolassar and from the east by the Median troops under Cyaxares, completely destabilised the Assyrian core region (Joannès 2008; Melville 2009). The conquest and sacking of Aššur in 614 BC destroyed the empire's ideological nucleus, the temple of the god Aššur, while the fall and ruination of Nineveh in 612 BC shattered the empire's administrative and political centre and left it a smouldering ruin. The gruesome results of the excavations at some of Nineveh's city gates showed that the bodies of the fallen defenders had never been cleared away (Pickworth 2005). At Kalhu, bodies of 180 executed men were dumped in a well providing the citadel with drinking water (Oates, Oates 2001: 100, 103) and illustrate a desire to destroy and spoil, rather than appropriate, the Assyrian heartland. The core region lost, the remnants of the Assyrian army withdrew to the western and northern part of the Empire where fighting continued for several years. Among other sources, a recently excavated letter from Tušhan (Ziyaret Tepe in the Upper Tigris valley) illustrates the increasingly desperate fight for survival well (Parpola 2008: 86-95). With the involvement of Babylonia, the Medes, Egypt and the Northern Iranian state of Mannea, the conflict was an interregional war that destabilised the Middle East for two decades before the Babylonian Empire emerged as the dominant power and Assyria's heir.

Fig. 9:
Lakiş (Lachish) kentinden sürgün edilmişleri gösteren kabartma (© Trustees of the British Museum).

Relief showing the deportees from Lachish (© Trustees of the British Museum).

bölgesinde istikrarın bozulmasıyla sonuçlanır (Joannès 2008; Melville 2009). MÖ 614'te Assur kenti işgal edilip yağmalanırken imparatorluk ideolojisinin çekirdeğini oluşturan Assur Tapınağı'nın da yıkılmasının ardından, MÖ 612'de imparatorluğun idari ve siyasi merkezi olan Ninive de düşer ve yakılıp yıkılır. Ninive kazıları bu yıkımın dehşet verici boyutlarını ortaya koymuştur; öyle ki, kentün bazı kapılarında yapılan kazılarda kenti savunurken düşmüş askerlerin cesetlerinin bile kaldırılmadığı anlaşılmıştır (Pickworth 2005). Kalhu kazılarında ise infaz edilmiş 180 erkeğin cesetlerinin sitadelin içme suyu kuyusuna atıldığı saptanmıştır (Oates, Oates 2001: 100, 103). Bu bulgular istilacıların amacının Assur anayurdunu ele geçirmek değil, yakıp yıkmak olduğunu göstermektedir. Anayurtları kaybedildikten sonra, Assur ordusundan geriye kalan kuvvetler imparatorluğun batı ve kuzey bölgelerine çekilir ve savaş birkaç yıl daha devam eder. Diğer kaynakların yanı sıra, Assur Dönemi'nde Tuşhan kenti olarak bilinen Yukarı Dicle Vadisi'ndeki Ziyaret Tepe kazılarında bulunan bir mektup, giderek artan çaresizlik içinde hayatta kalma mücadelesini gözler önüne sermektedir (Parpola 2008: 86-95). Kuzey İran'da yer alan Manna Krallığı, Medler, Mısır ve Babil'in de dahil olduğu çatışmalar tüm Ortadoğu'yu yirmi yıl boyunca sarsan uluslararası bir savaşa dönüşür; ta ki Assur'un mirasçısı ve bölgenin hâkim gücü olarak Babil İmparatorluğu'nun ortaya çıkışına kadar.

İmparatorluğun Ardından Assur Tarihi

İmparatorluğun çöküşünün ardından Assur anayurdundaki nüfusun büyük kısmı Babil topraklarına yerleştirilir. Nabopolassar ve halefi Nebukadnezar, başkent olan Babil kentini, Kalhu, Dur-Şarrukin ve Ninive gibi Assur'da yaratılan ilk örneklerle kıyaslanabilecek bir imparatorluk merkezine dönüştürürler. Bundan sonra geniş çaplı ve masraflı sulama sistemleriyle taşınan içme suyu sayesinde yaşanabilecek muazzam Assur kentlerinin bakımını kimse üstlenmez. Böylece, bakımı yapılmayan kanallar ve kemerli su yolları harap olur ve bir daha kullanılmayacak hale gelir. Assur Devleti'ni tekrar canlandırma yolunda da hiçbir adım atılmaz. Fakat bir "imparatorluk" modeli ortaya koyan Assur İmparatorluğu'nun idari teknikleri, ilerleyen çağlarda geniş bir coğrafyada ortaya çıkan birçok devlet tarafından benimsenir ve kendilerine uyarlanır.

Ancak yine de Assur tarihi sona ermez (Radner 2017). Bir yandan Assur tarihi sürgünde devam eder. Güney Babil topraklarındaki Uruk kentinde yaşayan küçük bir grup Assurlu mülteci, MÖ 6. yüzyılda Tanrı Assur'a adanmış küçük bir tapınakta ibadetlerini sürdürürler. Hatta MÖ 2. yüzyılda kent Seleukos İmparatorluğu'nun egemenliği altındayken Assurlulara özgü bazı ayinlerin ve bilim dallarının yaşatıldığı görülür. Diğer yandan, Assur kentinde Tanrı Assur'un tapınağı da MÖ 539 yılından sonra, çok küçük ölçekli olmakla beraber, tekrar kurulur. Kyros Silindiri'ne göre, bu tapınağın kurulmasına Babil'i ele geçiren Pers kralı Büyük Kyros izin vermiştir:

Assyrian History after the Empire

Most of the Assyrian heartland's population was resettled in Babylonia where Nabopolassar and his successor Nebuchadnezzar transformed their capital Babylon into an imperial centre to rival its Assyrian prototypes in Kalhu, Dur-Şarruken and Nineveh. No one took over the maintenance of these cities whose enormous size and population could only be upheld with extensive and expensive regional irrigation systems supporting the fresh water supply. Without upkeep, canals and aqueducts soon fell into decay, never to be used again. No attempt was ever made to re-establish an Assyrian state. However, the Assyrian Empire provided a blueprint of "Empire" for the successor states in the wider region, which adopted and adapted many of Assyria's administrative technologies.

Assyrian history was not over, though (Radner 2017). On the one hand, it continued in exile. In the southern Babylonian city of Uruk, a group of Assyrian expatriates maintained in the 6th century BC a small shrine devoted to god Aššur, and much later, in the 2nd century BC, when the city was part of the Seleucid Empire, typical Assyrian traditions in cult and scholarship were still practiced. And in Aššur, the temple of its god was re-established after 539 BC, albeit on a much more modest scale. According to the Cyrus Cylinder, having conquered Babylonia, Cyrus the Great, king of Persia, granted permission to do so:

"From Babylon I sent back to their places, to the sanctuaries across the river Tigris whose shrines had earlier become dilapidated, the gods who lived therein: to Aššur, Susa, Akkad, Ešnunna, Zamban, Meturan, Der, as far as the border of Gutium (i.e. Zagros mountain range). I made permanent sanctuaries for them. I collected together all of their people and returned them to their settlements" (Cyrus Cylinder, ll. 30-32. Edition: Finkel 2013a: 6-7; Finkel 2013b: 132).

In this small shrine, documents pertaining to the god and his sanctuary from the early 2nd millennium BC until its destruction in 614 BC were assembled and demonstrate a keen awareness and appreciation of the city's glorious past. In the 1st century AD, when the city Aššur had found wealth and prominence as a trading centre in the kingdom of Hatra, the shrine was again rebuilt on a monumental scale. The names of its inhabitants still invoked the god Aššur, although they were linguistically Arabic; their inscriptions were now written in Aramaic.

At that time, there was already a well-established Christian community at Hatra, and perhaps Christianity was also practiced in Aššur. In any case, while the new temple and Aššur's cult fell victim to the Sassanian conquest of the kingdom of Hatra in about 240 AD, the Eastern Churches flourished subsequently and local Christian traditions found new roles for prominent figures and sites of Assyrian history, quite separate from the information recorded in the Bible. Hence, the city of Aššur and King Sennacherib appear in the legend of the fourth century AD martyr Saint Behnam (Novák, Younansardaroud 2002) who converted to Christianity after local holy man Saint Matthew (in Aramaic, Mar Matta) had mi-

raculously healed his sister. Sennacherib was cast as Behnam's royal father who ordered the prince's execution. In turn, the king was struck by a disease and only cured when he agreed to be baptised by Saint Matthew in the city of Aššur. Grateful, Sennacherib then founded the monastery of Deir Mar Matta near Mosul, one of the centres of the Maphrianate of the East (i.e., the Syriac Orthodox Churches east of the Euphrates).

Today, Syriac Christian groups of the Eastern Church from the former Assyrian territories (Nestorians and Jacobites) identify themselves as "Assyrians". The origins of this view remain a matter of debate. But they predate the spectacular archaeological finds of the mid-19th century that put Assyria on the map for the rest of the world and initiated the ongoing rediscovery of Assyria's millennia long history.

Babil'den kendi ülkelerine, Dicle Nehri'nin ötesindeki kutsal mekânlarına gönderdim, tapınakları yerle bir edilmiş olan, daha önce oralarda yaşayan tanrıları: Assur'a, Susa'ya, Akkad'a, Eşnunna'ya, Zamban'a, Meturan'a, Der'e, Gutium'un sınırlarına (yani Zagros Dağları'na) dek. Onlar için kalıcı tapınaklar yaptırđım. Onların tüm halklarını topladım ve yerleşimlerine geri gönderdim (Kyros Silindiri, 30.-32. dizeler. Edition: Finkel 2013a: 6-7; Finkel 2013b: 132).

Bu küçük mabette, tanrıya ve kutsal alanına dair MÖ 2. bin yılın başlangıcından MÖ 614'te tapınağın yıkımına kadarki sürede yazılmış metinler bir araya getirilmiştir ki bu arşiv, kent'in görkemli geçmişinden ne denli haberdar olduğunu ve bu geçmişe duyulan hayranlığı da gözler önüne serer. MS 1. yüzyılda Hatra Krallığı'nın bir parçası olan kent bir ticaret merkezi olarak zenginleşip önem kazandığında, tapınak anıtsal boyutlarda tekrar inşa edilir. Konuştukları dil Arapça ve yazıtlarda kullandıkları dil Aramice olmakla beraber Tanrı Assur'un adı kent halkının isimlerinde anılmaya devam eder.

Hatra'da bir süredir büyük bir Hıristiyan topluluğun yaşadığı bu dönemde, Hıristiyanlık'ın Assur'a da ulaşmış olması mümkündür. Her halükârda, Sasanilerin Hatra Krallığı'nı MÖ 240 yıllarında ele geçirmesiyle yeni tapınak yıkılır ve Assur kültü son bulur. Akabinde, Doğu Kiliseleri gelişmeye başlar ve yerel Hıristiyanlık geleneklerinde Assur tarihinin önde gelen kişiliklerine ve yerleşimlerine, Eski Ahit'te yer alan hikâyelerden tamamen farklı yeni roller biçilmeye başlanır. Bu şekilde, örneğin Assur kentine ve Kral Sanherib'e MS 4. yüzyıla ait şehit Aziz Behnam efsanesinde rastlanır (Novák, Youmansardaroud 2002). Aramice Mar Matta olarak tanınan yerli ermiş Aziz Matthew tarafından kız kardeşi bir mucize eseri iyileştirilince Hıristiyanlık'ı kabul eden Aziz Behnam'a dair bu hikâyede Sanherib, Behnam'ın babası olarak karşımıza çıkar. Prens Behnam'ın idam edilmesini emreden Kral Sanherib, bunun üzerine amansız bir hastalığa yakalanır ve ancak Assur kentinde Aziz Matthew tarafından vaftiz edilme-yi kabul edince iyileşir. Minnettar olan Sanherib, Musul yakınlarındaki Deir Mar Matta Manastırı'nı kurar ki bu manastır Fırat'ın doğusundaki Süryani Ortodoks Kiliselerine bağlı Doğu Mafriyanların önemli dini merkezlerinden biridir.

Günümüzde hâlâ, eski çağlarda Assur İmparatorluğu'na ait topraklarda yaşayan Nasturiler ve Yakubiler gibi Doğu Kilisesi'ne bağlı Süryani Hıristiyan gruplar, kendilerini "Assurlu" olarak tanımlamaktadır. Bu görüşün kökeni halihazırda tartışmalı bir konudur. Ancak yine de bu Assurlu tanımlamasının, 19. yüzyılın ortalarında Assur'u dünyaca meşhur eden ve Assur'un binlerce yıllık tarihinin süregiden keşfini başlatan olağanüstü arkeolojik bulgulardan önceye tarihlen-diği açıktır.

Çeviren: G. Bike Yazıcıoğlu

KAYNAKLAR REFERENCES

- Andrae, W. (1977) *Das wiedererstandene Assur*, Munich: Beck (2nd edition).
- Baker, H. D. (2014) "Tiglathpileser I", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 14/1-2: 19-21.
- Barjamovic, G. (2011) *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies 38, Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Cancik-Kirschbaum, E. (1999) "Nebenlinien des assyrischen Königshauses in der 2. Hälfte des 2. Jt. v. Chr.", *Altorientalische Forschungen* 26: 210-222.
- Cancik-Kirschbaum, E. (2008) "Assur und Hatti: zwischen Allianz und Konflikt", G. Wilhelm (ed.), *Hattusa-Bogazköy: das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients: 6. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft, 22-24. März 2006, Würzburg*, Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft 6, Wiesbaden: Harrassowitz: 205-222.
- Charpin, D. (2012) *Hammurabi of Babylon*, London & New York: I. B. Tauris.
- Dercksen, J. G. (2004) *Old Assyrian Institutions*, MOS Studies 4, Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden 98, Istanbul: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Faist, B. (2010) "Kingship and Institutional Development in the Middle Assyrian Period", G. B. Lanfranchi, R. Rollinger (eds.), *Concepts of Kingship in Antiquity: Proceedings of the European Science Foundation Exploratory Workshop, held in Padova, November 28th-December 1st, 2007*, History of the Ancient Near East 11, Padova: S.A.R.G.O.N.: 15-24.
- Finkel, I. (2013a) "The Cyrus Cylinder: the Babylonian Perspective", I. Finkel (ed.), *The Cyrus Cylinder: The King of Persia's Proclamation from Ancient Babylon*, London: I. B. Tauris: 4-34.
- Finkel, I. (2013b) "Transliteration of the Cyrus Cylinder Text", I. Finkel (ed.), *The Cyrus Cylinder: the King of Persia's Proclamation from Ancient Babylon*, London: I. B. Tauris: 129-135.
- Frahm, E. (2009) *Historische und historisch-literarische Texte*, Keilschrifttexte aus Assur literarischen Inhalts 3, Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 121, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Frame, G. (1992) *Babylonia 689-627 B.C.: a Political History*, Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul 69, Istanbul: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Fuchs, A. (2010) "Gyges, Assurbanipal und Dugdammē/Lygdamis: Absurde Kontakte zwischen Anatolien und Ninive", R. Rollinger, B. Guffler, M. Lang, I. Madreiter (eds.), *Interkulturalität in der Alten Welt: Vorderasien, Hellas, Ägypten und die vielfältigen Ebenen des Kontakts*, Philippika 34, Wiesbaden: Harrassowitz: 409-428.
- Fuchs, A. (2012) "Urartu in der Zeit", S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky (eds.) *Biainili-Urartu: The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12-14 October 2007 / Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12.-14. Oktober 2007*, Acta Iranica, 51, Leuven: Peeters: 135-161.
- George, A. R. (1993) *House Most High: The Temples of Ancient Mesopotamia*, Mesopotamian Civilizations, 5, Winona Lake IN: Eisenbrauns.
- Galter, H. (2002-5) "Textanalyse assyrischer Königsinschriften: der Aufstand des Puzur-Sin", *State Archives of Assyria Bulletin* 14: 1-21.
- Grayson, A. K. (1987) *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 1, Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Grayson, A. K. (1991) *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 2, Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Joannès, F. (2008) "La stratégie des rois néo-babyloniens contre l'Assyrie, de 616 à 606 av. J.-C.", P. Abrahami, L. Battini (eds.), *Les armées du Proche-Orient ancien (IIIe-Ier mill. av. J.-C.): Actes du colloque international organisé à Lyons les 1er et 2 décembre 2006*, Maison de l'Orient et de la Méditerranée, British Archaeological Reports, international Series 1855, Oxford: John and Erica Hedges Ltd: 207-218.
- Joannès, F. (2013) "Quand le roi mange comme un dieu... Les transferts entre table divine et table royale en Assyrie et en Babylonie au Ier millénaire av. J.-C.", C. Grandjean, C. Hugoniot, B. Lion (eds.), *Le banquet du monarque dans le monde antique: actes du colloque tenu à l'Université UniTours du 25 au 27 mars 2010*, Rennes: Presses universitaires de Rennes: 327-342.
- Kühne, H. (2009) "Interaction of Aramaeans and Assyrians on the Lower Khabur", *Syria* 86: 43-54.
- Larsen, M. T. (1996) *The Conquest of Assyria: Excavations in an Antique Land, 1840-1860*, London, New York: Routledge.
- Lauinger, J. (2012) "Esarhaddon's Succession Treaty at Tell Tayinat: Text and Commentary", *Journal of Cuneiform Studies* 64: 87-123.
- Liverani, M. (2011) "From City-State to Empire: The Case of Assyria", J. P. Arnason, K. A. Raaflaub (eds.) *The Roman Empire in Context: Historical and Comparative Perspectives*, Oxford: Wiley-Blackwell: 251-269.
- Lohwasser, A. (2014) "Das Reich von Kusch", M. Gehler, R. Rollinger (eds.), *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte: Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche*, Wiesbaden: Harrassowitz: 273-298.
- MacGinnis, J., Wicke, D., Greenfield, T., (eds.) (2016) *The Provincial Archaeology of the Assyrian Empire*, McDonald Institute Monographs, Cambridge: McDonald Institute.
- Maul, S. M. (2013) "Die tägliche Speisung des Assur (*gina'u*) und deren politische Bedeutung", L. Felli, J. Llop, A. Millet Albà, J. Sanmartín (eds.), *Time and History in the Ancient Near East: Proceedings of the 56th Rencontre assyriologique internationale at Barcelona 26-30 July 2010*, Winona Lake IN: Eisenbrauns: 561-574.
- Matney, T. (2013) "The Late Bronze Age to Early Iron Age Transition: A Perspective from the Upper Tigris River", K. A. Yener (ed.) *Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between Syria and Anatolia: Proceedings of a Symposium Held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, Istanbul, May 31-June 1, 2010*, Ancient Near Eastern Studies, Supplement 42, Leuven, Paris, Walpole, MA: Peeters: 329-348.

- Melville, S. C. (2009) "A New Look at the End of the Assyrian Empire", G. Galil, M. Geller, A. Millard (eds.), *Homeland and Exile: Biblical and Ancient Near Eastern Studies in Honour of Buxenay Oded*, Vetus Testamentum, Supplements 130, Leiden, Boston: Brill: 179-201.
- Michalowski, P. (2009) "Aššur during the Ur III Period", O. Drewnowska (ed.), *Here & There Across the Ancient Near East: Studies in Honour of Krystyna Łyczkowska*, Warsaw: Agade: 149-156.
- Novák, M. (2013) "Between the Musku and the Aramaeans: The Early History of Guzana/Tell Halaf", K. A. Yener (ed.), *Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between Syria and Anatolia: Proceedings of a Symposium Held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, Istanbul, May 31-June 1, 2010*, Ancient Near Eastern Studies, Supplement 42, Leuven, Paris, Walpole, MA: Peeters, 293-310.
- Novák, M., Younansardaroud, H. (2002) "Mar Behnam, Sohn des Sanherib von Nimrud: Tradition und Rezeption assyrischer Gestalten im iraqischen Christentum und die Frage nach dem Fortleben der Assyrer", *Altorientalische Forschungen* 29: 166-194.
- Oates, J., Oates, D. (2001) *Nimrud: An Assyrian Imperial City Revealed*, London: British School of Archaeology in Iraq.
- Oded, B. (1979) *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Özgüç, T. (2003) *Kültepe Kanîš-Neša: the Earliest International Trade Center and the Oldest Capital City of the Hittites*, Istanbul: Middle Eastern Culture Center in Japan.
- Pappi, C. (2012) "Assyrians at the Lower Zab", G.B. Lanfranchi, D. M. Bonacossi, C. Pappi, S. Ponchia (eds.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*, Leipziger altorientalische Studien 2, Wiesbaden: Harrassowitz: 597-612.
- Parpola, S. (2004) "The Leftovers of God and King: On the Distribution of Meat at the Assyrian and Achaemenid Imperial Courts", L. Milano, C. Grottanelli (eds.), *Food and Identity in the Ancient World*, History of the Ancient Near East, Studies 9, Padova: S.A.R.G.O.N.: 281-312.
- Parpola, S. (2008) "Cuneiform Texts from Ziyaret Tepe (Tušhan), 2002-2003", *State Archives of Assyria Bulletin* 17: 1-113.
- Perdu, O. (2003) "Psammetique Ier, restaurateur de l'unité nationale et initiateur de renouveau saïte", *Egypte: Afrique et Orient* 28: 3-12.
- Pickworth, D. (2005) "Excavations at Nineveh: The Halzi Gate", D. Collon, A.R. George (eds.), *Nineveh. Papers of the XLIXe Rencontre Assyriologique Internationale, London, 7-11 July 2003. Part Two, Iraq* 67: 295-316.
- Pongratz-Leisten, B. (2011) "Assyrian Royal Discourse Between Local and Imperial Traditions at the Hābūr", *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 105: 109-128.
- Radner, K. (2003) "The Trials of Esarhaddon: The Conspiracy of 670 BC", P. Miglus, J.M. Cordoba (eds.), *Assur und sein Umland: im Andenken an die ersten Ausgräber von Assur / Assur / su entorno*, Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad 6: 165-184.
- Radner, K., Schachner, A. (2004) "Schlußbetrachtung", K. Radner, *Das mittelassyrische Tontafelarchiv von Giricano/Dunnu-ša-Uzibi*, Ausgrabungen in Giricano 1, Subartu 14, Turnhout: Brepols: 113-119.
- Radner, K. (2006a) "Provinz. C. Assyrien", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 11/1-2: 42-68.
- Radner, K. (2006b) "Assyrische *tuppi adē* als Vorbild für Deuteronomium 28, 22-44?", J. C. Gertz, D. Prechel, K. Schmid, M. Witte (eds.), *Die deuteronomistischen Geschichtswerke: Redaktions- und religionsgeschichtliche Perspektiven zur "Deuteronomismus"-Diskussion in Tora und Vorderen Propheten*, Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 365, Berlin: de Gruyter: 351-378
- Radner, K. (2008) "The Delegation of Power: Neo-Assyrian Bureau Seals", P. Briant, W. F. M. Henkelman, M. W. Stolper (eds.), *L'archive des Fortifications de Persépolis: État des questions et perspectives de recherches: actes du colloque organisé au Collège de France par la "Chaire d'histoire et civilisation du monde achéménide et de l'empire d'Alexandre" et le "Réseau international d'études et de recherches achéménides"* (GDR 2538 CNRS), 3-4 novembre 2006, Persika 12, Paris: de Boccard: 481-515.
- Radner, K. (2010) "Assyrian and Non-Assyrian Kingship in the First Millennium BC", G. B. Lanfranchi, R. Rollinger (eds.), *Concepts of Kingship in Antiquity: Proceedings of the European Science Foundation Exploratory Workshop, held in Padova, November 28th-December 1st, 2007*, History of the Ancient Near East, Monographs, 11, Padova: S.A.R.G.O.N.: 25-34.
- Radner, K. (2011a) "The Assur-Nineveh-Arbela Triangle: Central Assyria in the Neo-Assyrian Period", P. Miglus, S. Mühl (eds.), *Between the Cultures: The Central Tigris Region in Mesopotamia from the 3rd to the 1st Millennium BC. Conference at Heidelberg January 22nd - 24th, 2009*, Heidelberger Studien zum Alten Orient 14, Heidelberg: Heidelberger Orient-Verlag: 321-329.
- Radner, K. (2011b) "Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars", K. Radner, E. Robson (eds.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford: OUP: 358-379.
- Radner, K. (2014) "The Neo-Assyrian Empire", M. Gehler, R. Rollinger (eds.), *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte: Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche*, Wiesbaden: Harrassowitz: 101-120.
- Radner, K. (2017) "Assur's 'Second Temple Period': the Restoration of the Cult of Aššur, c. 538 BC", C. Levin, R. Müller (eds.), *Herrschaftslegitimation in vorderorientalischen Reichen der Eisenzeit*, Tübingen: Mohr: 77-96.
- Reade, J. E. (2011) "The Evolution of Assyrian Imperial Architecture: Political Implications and Uncertainties", *Mesopotamia* 46: 109-125.
- Salvini, M. (2014) "Urartu: ein Imperium", M. Gehler, R. Rollinger (eds.) *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte: Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche*, Wiesbaden: Harrassowitz: 299-328.
- Soldt, W. H. van, Pappi, C., Wossink, A., Hess, C.W., Ahmed, K.M. (2013) "Satu Qala: A Preliminary Report on the Seasons 2010-2011", *Anatolica* 39: 197-239.
- Tenu, A. (2009), *L'expansion médio-assyrienne: approche archéologique*, British Archaeological Reports, International Series 1906, Oxford: John and Erica Hedges.
- Ur, J. (2005) "Sennacherib's Northern Assyrian Canals: New Insights from Satellite Imagery and Aerial Photography", *Iraq* 67: 317-345.
- Waters, M. W. (2000) *A Survey of Neo-Elamite History*, State Archives of Assyria Studies 12, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Yamada, S. (1994) "The Editorial History of the Assyrian King List", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 84: 11-37.
- Yamada, S. (2003) "Tukulti-Ninurta I's Rule over Babylonia and its Aftermath: A Historical Reconstruction", *Orient* 38: 153-177.
- Zawadzki, S. (1994) "The Revolt of 746 BC and the Coming of Tiglath-pileser III to the Throne", *State Archives of Assyria Bulletin* 8: 53-54.